

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

АЛМАЗ ТОФИГ ГЫЗЫ АЛЕКБЕРЗАДЕ

**ПОСТМОДЕРНИЗМ В СОВРЕМЕННОМ
ЛИТЕРАТУРНОМ ПРОЦЕССЕ**
(на материале русской и азербайджанской литературы)

5718.01 – Мировая литература (Русская литература)
5716.01 – Азербайджанская литература

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологическим наукам**

Баку – 2016

Диссертация выполнена на кафедре современной русской литературы
Бакинского славянского университета

Научный руководитель: *доктор филологических наук, профессор*
Сагиба Али гызы Гафарова

Официальные оппоненты: *доктор филологических наук, профессор*
Рафик Манаф оглы Новрузов

доктор филологических наук, профессор
Людмила Гаджибала гызы Самедова

Ведущая организация: Кафедры Мировой литературы и Истории
Азербайджанской литературы
Азербайджанского государственного
педагогического университета

Защита состоится “_27_” __04_____2016 г. в _____ часов на
заседании Диссертационного совета Д.02.071 по защите диссертаций
на соискание ученой степени доктора наук и доктора философии по
филологии при Бакинском славянском университете по адресу:
AZ1014, Баку, ул. С.Рустама, 25.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке Бакинского
славянского университета.

Автореферат разослан “___” _____2016 года.

Ученый секретарь
Диссертационного Совета Д.02.071
доктор философии по филологии, доцент

Н.Р.Мугимова

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДИССЕРТАЦИИ

Актуальность темы исследования. На рубеже XX-XXI веков в политической жизни России и Азербайджана произошли существенные изменения. Это отразилось и на условиях развития литературы и искусства. Кардинальные перемены в социальной организации общества прежде всего проявились в снятии цензурных запретов, свободном и раскованном волеизъявлении художников слова. Причём, борьба с ограничениями авторских прав в этот исторический период осознаётся как важнейшая и актуальная нравственная задача.

Процесс разрушения традиционных художественных форм, законов и систем настоятельно диктует пересмотр нравственно-эстетических ценностей, который закономерно приводит к принципиально новому отношению к личности; изменению подвергается стилевой спектр современной культуры, что симптоматично вызывает к жизни попытки нового теоретического осмысления происходящих событий. На рубеже веков наиболее популярной и влиятельной оказывается концепция постмодернизма.

Мировидение русских (Б. Евсеев, Т. Толстая, В. Ерофеев, С. Соколов, Г. Владимов, Д. Пригов, А. Битов, В. Пелевин) и азербайджанских (К. Абдулла, Л. Аскеров, А. Акшин, М. Орудж, С. Будаглы, Р. Акбер и некоторые другие) писателей-постмодернистов имеет специфические особенности. Они придерживаются норм и правил, согласно которым разрушается каузальная связь, принижается роль автора в произведении, кульминация и развязка почти всегда носят двусмысленный характер. Названные художники слова откровенно декларируют такие интеллектуальные качества, как отсутствие конкретных выводов и обобщений, независимость воззрений, открытый финал, игровую природу, тягу к иронии или самоиронии.

Однако мы осознанно делаем упор на сравнительно-сопоставительном анализе работ Камала Абдуллы и Бориса Евсеева. Во-первых, это широко известные писатели в Азербайджане и России, произведения которых удостоены высоких литературных премий и переведены на многие языки мира. Во-вторых, большинство русских (Т. Горичева, И. Яценко, В. Курицын) и азербайджанских (А.А. Гаджиев, Э. Рагимова, Т. Саламоглу) литературоведов однозначно относят их к представителям нетрадиционной прозы. В-третьих, они не порывают полностью с лучшими реалистическими традициями

национальной литературы, но своими творениями вносят определённый вклад в искусство современности. В творчестве К. Абдуллы и Б. Евсеева прослеживаются яркие индивидуальные черты и особенности постмодернистского письма. Это философские рассуждения героев, существенное расширение географических и пространственно-временных рамок повествования, решительный отказ от авторитарности, всевозможные приёмы мифопоэтики, частые переходы из одной исторической эпохи в другую. Изучение этих особенностей литературного постмодернизма на примере названных писателей предоставляет нам возможность в ходе работы утверждать, что Б. Евсеев и К. Абдулла имеют несомненное влияние на общий литературный процесс в целом. Произведения, охватывающие такой широкий спектр главных черт и признаков постмодернистского письма, не могут не влиять на литературно-культурную парадигму у себя на родине и за рубежом. Всё отмеченное даёт основание считать тему диссертации своевременной и актуальной.

Объектом исследования являются такие значимые произведения русской и азербайджанской постмодернистской литературы, как «Романчик», «Юрод» Бориса Евсеева и «Неполная рукопись», «Долина кудесников» Камала Абдуллы.

Предметом исследования является изучение типологических и сугубо национальных особенностей развития постмодернизма в русской и азербайджанской литературе на материале романов Бориса Евсеева и Камала Абдуллы.

Цель исследования заключается в определении основных черт, признаков и особенностей русского и азербайджанского постмодернизма на рубеже XX-XXI веков, а также в проведении сравнительно-сопоставительного анализа произведений «Романчик», «Юрод» Б.Евсеева и «Неполная рукопись», «Долина кудесников» К.Абдуллы.

Для достижения основной цели исследования решаются следующие **задачи**:

- дать сопоставительный анализ русского и азербайджанского постмодернизма в историческом и теоретическом контексте;
- выявить причины и истоки возникновения русского и азербайджанского постмодернизма;
- исследовать особенности азербайджанского постмодернизма;
- определить сущность новаторства поэтики произведений Б. Евсеева и К. Абдуллы;

- провести сравнительно-сопоставительный анализ художественных приёмов в произведениях Б. Евсеева и К. Абдуллы.

Научная новизна диссертации состоит в выявлении и систематизации тематических параллелей, мифологических ассоциаций, стилистических стыковок и лингвистических приемов в прозе Камала Абдуллы и Бориса Евсеева, которые до сих пор не изучались в сопоставительном аспекте.

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что в диссертации раскрываются особенности постмодернистской поэтики в новом сопоставительном аспекте – на материале творчества двух ментально разных писателей - Камала Абдуллы и Бориса Евсеева.

Практическая значимость исследования определяется тем, что основные положения диссертации могут быть использованы при изучении постмодернистской прозы на современном этапе, в лекционных курсах по истории русской и азербайджанской литературы XX-XXI веков, в спецкурсах и спецсеминарах, а также при создании учебников и учебных пособий для филологических и исторических специальностей высших учебных заведений.

Степень изученности темы. Русский и азербайджанский литературный постмодернизм получил широкое освещение в ряде трудов современных исследователей. В работе мы опирались на имена таких выдающихся русских и европейских учёных, как И.Ильин, А.Эвгемер, Д.Вико, Ф.Шеллинг, В. Мюллер, Д.Э.Фрэзер, К.Леви-Строс, Р.Рэглэн, Б.Малиновский, Л.Леви-Брюль, Э.Кассирер, З.Фрейд, К.Г.Юнг, А.Ф.Лосев, В.Н.Топоров, Е.М. Мелетинский, О.М.Фрейденберг, Б.Гройс, М.Элиаде. Немалый вклад в теорию постмодернизма внесли также В.Курицын, М.Липовецкий, М.Эпштейн, Р.Барт, Ж. Деррида, Ж.Лиотар и другие. В частности, творчество изучали Б. Евсеева Т. Горичева, П. Николаев, А. Турков, Л. Бежин, С. Василенко, И. Ростовцева, Л. Звонарёва и т.д.

В азербайджанской науке также имеются основательные работы по теории постмодернизма. Это труды Асифа Гаджиева, Тейяра Саламоглу, Техрана Алишаноглу, Алирзы Халафли, Эльчина Сельджука. В последние годы в свет вышли работы известных филологов, непосредственно посвящённые азербайджанскому постмодернизму. К примеру, известны работы: Т. Alışanoğlu «Müstəqillik illəri Azərbaycan ədəbiyyatı»; Səlcuq Elçin «Kədərin sirri. Kamal Abdullanın yaradı-

çılığının özəllikləri»; Cəbiyeva Ş.M. «Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində postmodernizm»; Quliyev Q. «Postmodernizm»; Gözəlova M. XX əsr ədəbiyyatında postmodernizm nəzəriyyəsi və tarixi»; Şəmsizadə M. «Formalist ədəbi cərəyanlar. Modernizm və postmodernizm»; Mustafayev Q. «Postmodernizm və onun cəmiyyətin həyatında yeri»; Şərifova S. «Azərbaycan postmodernizmi. Modern romanının obrazları»; eə же «Çağdaş Azərbaycan postmodern romanı»; Yusifli S. «Postmodern paradıqmas» и некоторые другие.

На языковую сторону работ Камала Абдуллы обратил внимание Асиф Гаджиев (Hacılı Asif. Kamal Abdulla: «Seçimin mifologiyası»). О «новой», «другой», или «альтернативной» прозе писал Чингиз Абдуллаев в своих комментариях к книге Айтен Акшин «Вальс на разбитых бутылках». В духе постмодернизма на сегодняшний день продолжают работать некоторые молодые азербайджанские писатели: Нариман Абдулрахманлы, Рамиз Акбер, Сафар Альшарлы, Садай Будаглы, Махир Краев, Мамед Орудж и другие¹. Среди писателей старшего поколения отметим Л.Аскерова и А.Халафли, в рассказах и повестях которых имеются отголоски мотивов постмодернизма. Научные труды русских и азербайджанских исследователей, а также произведения писателей представляют несомненный интерес, так как имеют прямое и непосредственное отношение к новациям современности.

При всех несомненных достоинствах многочисленных трудов с точки зрения их филологического анализа необходимо признать, что до настоящего времени так и не сформировалось единое и общепринятое мнение о литературном постмодернизме. Поэтому эта тема требует дальнейшего изучения. В частности, не исследовано творчество Б. Евсеева и К. Абдуллы в сопоставительном плане.

В современном литературоведении существуют некоторые взаимоисключающие концепции и эстетические критерии постмодернизма. Так, восприняв некоторые каноны европейского постмодернизма, русская «альтернативная проза» на рубеже веков оказалась в парадоксальной ситуации. К примеру, историк Б.Парамонов писал, что

¹ Новейшая азербайджанская литература. Антология. Проза. В 2-х томах Т. 1. Баку: Мутарджим, 2014, 223 с. Роль и значение творчества молодых писателей, представителей «новой прозы», отметил также проф. Т. Джафаров («Диалог культур: без прикрас и без препятствий») в том же издании.

отличительные черты постмодернизма ярко и выпукло проявляются именно в «эпоху конца стиля, истерпанности прежних типов художественности»². А испанский философ Хосе Ортега-и-Гассет утверждал, что «во времена исторического кризиса человек остаётся без убеждений, воспринимая традиционные идеи и нормы как ложные, ощущая презрение ко всему, во что верил вчера»³.

Однако русский и азербайджанский постмодернизм в лице Б.Евсеева и К.Абдуллы явился миром сильных эмоций, новым подходом к процессу художественного отображения действительности нашего времени.

Положения, выносимые на защиту:

1. Русский постмодернизм базируется на некоторых законах и правилах, выработанных в современной европейской литературе. Они восприняты русскими писателями-постмодернистами, среди которых Б.Евсеев занимает особое место. Прежде всего, в «Романчике» и «Юроде» они наполнены глубоким историческим и нравственным содержанием, что расширяет возможности русского литературного постмодернизма;

2. В творчестве Б.Евсеева и К.Абдуллы основные признаки постмодернизма стали базовыми понятиями. Сказано «новое слово» в литературе, культуре и искусстве, вступающее в противоречие с традиционными канонами классической литературы;

3. «Магия слов» в «Неполной рукописи» и «Долине кудесников» К. Абдуллы является своеобразной переходной ступенью от классического реализма до «альтернативной литературы». Выделяются такие понятия, как тайна, парадоксы времени, подключение мифопоэтических элементов и т.п.

Методы исследования. Решение этих задач осуществляется посредством применения комплексной методики исследования, основу которой, прежде всего, составил метод сравнительно-сопоставительного анализа. Применённый метод позволил сопоставить отдельные черты и признаки постмодернизма в анализируемых художественных произведениях, а также выявить общность и различие философских и нравственных ориентиров писателей.

² Парамонов Б. Конец стиля. М.: Владос, 1997, с. 4.

³ Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. М.: Фолио, 2000, с. 44.

Апробация диссертации. Об основных положениях исследования, его этапах и результатах регулярно докладывалось на заседаниях кафедры современной русской литературы Бакинского славянского университета, теоретических семинарах, проводимых в БСУ, вузовских и межвузовских конференциях. Основные положения диссертации были изложены в 8 статьях, опубликованных в различных научных изданиях.

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения и списка использованной литературы. Объём диссертационного исследования – 141 страница.

ОБЩЕЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во **введении** обосновывается актуальность темы исследования. Определяются объект и предмет исследования, его основная цель и задачи, научная новизна, теоретическая и практическая ценности, представляются положения, выносимые на защиту.

Первая глава диссертации – «Постмодернизм в историческом и теоретическом освещении» – состоит из трёх разделов. Во вступительном перечислены базовые установки направления. Установлена хронология функционирования термина в научной и художественной литературе. Одним из первых его ввёл в оборот Р. Паннвиц, развил Дж. Джойс. В дальнейшем его последовательно стали применять Р. Барт, А. Генис, М. Эпштейн, Г.Л. Нефагина, Ж.Б. Лиотар, Ж. Бодрийяр и многие другие.

Активное использование этого термина в трудах учёных и писателей позволило выяснить, что постмодернизм – это своеобразный символ современной социокультурной ситуации, сложный комплекс различных мировоззренческих систем, резкая, весьма болезненная реакция критиков и художников слова на литературный процесс рубежа XX-XXI веков в эпоху идеологического плюрализма.

Какими же базовыми установками характеризуется постмодернистская проза? В первую очередь – новое и абсолютно нетрадиционное мышление. Писатели-постмодернисты выступают против иерархичности и проявления любого рода авторитарности, смело, а порою и безапелляционно нарушают повествовательную канву произведений, произвольно смещают ракурсы изображаемых событий, что отражается и на системе образов. Далее, в базовую установку

постмодернизма входит расщепление текста на отдельные фрагменты (не всегда логически связанные друг с другом), что решительно противостоит идеям или потенциям сюжетно-композиционной цельности. Как следствие этого явления, творческая мысль, развиваемая в данном направлении, отвергает необходимость овладения реальностью с помощью единого метода или языка, включая разнообразные стили. Представители постмодернизма считают литературу придатком языка, поэтому подчёркивают её условность, ассоциативность форм, нечёткость сюжетных линий. В базовую установку входит и такое специфическое понятие, как полистилистика. Это означает, что произведения могут сочетать в едином тексте стилистику различных жанров и эпох. Отсюда вытекают понятия интертекстуальности, гипертекстуальности и т.п., что фиксирует, с одной стороны, иррациональность и непознаваемость мира, с другой стороны, усложняет текст такими языковыми штампами, которые требуют специальной кодировки.

Постмодернизм принижает или вовсе нивелирует такие факторы, которые исконно были присущи другим направлениям в литературе и культуре. Так, мы приходим к признанию исторического познания как феномена в мировой литературе. Оно, действительно, даёт возможность не только глубже разобраться в текущей обстановке, но и рассмотреть колоритные повседневные детали прошлого с перспективой на будущее. Однако постмодернистская проза достаточно далека от этих ориентиров. Её представители выступают против критического мышления, потому что оно влечёт за собой демонстрацию определённого мнения, систематизацию, наконец, подведение под него соответствующих фактов и аргументов. Но постмодернизм выступает против любых критических взглядов на жизнь, демонстрируя независимость своих суждений. Апелляция к чужому мнению означает признание чьих-либо авторитетов, а писатели-постмодернисты этого решительно не приемлют. Во всех течениях прошлых десятилетий появлялась реальная возможность писать о соответствующей программной или нравственно-эстетической установке. Реформаторы же в области форм и содержания художественных произведений, напротив, ратуют за полный отказ от чёткого следования какой-либо единственной программе. Между тем было подчёркнуто, что постмодернистское движение всё же подчинено определённой концепции. Эти базовые установки дали возможность

указать, что постмодернизм как литературно-философская категория – масштабная и нетрадиционная эстетическая система последней четверти XX века, важный этап в развитии литературы и искусства переходного периода.

Во втором разделе перечислены некоторые причины возникновения русского постмодернизма:

1. Яркие представители этого направления в литературе пытаются откровенно позиционировать самих себя в качестве личности, не принимающей систему ценностей, которая многими десятилетиями являлась базовой в русской литературе. Негативное отношение проявлялось в первую очередь к реалистическому отображению действительности;

2. В конце XX века наблюдается массовое расширение границ взаимообмена духовными ценностями между русской и европейской культурой. С одной стороны, писатели-постмодернисты не против возвращения русскому читателю произведений первых модернистов (В.Набоков, С. Каледин, А.Грич, С.Довлатов и другие). С другой стороны, они относятся к их сочинениям с известной долей иронии. Более всего их привлекают философские работы У. Эко, Х. Борхеса, Р. Барта и т.д.;

3. Реальность наших дней – это компьютерные технологии и соответственно новый виток связей с общественностью. Литература, культура и искусство, обогатившись безграничными возможностями Интернета, захватила многочисленные сферы социального бытия, избирательно осознав свою знаковую сущность и игровую природу. Произведения русских писателей-постмодернистов чаще всего органично вписываются в научный прогресс. (Постмодернистские приёмы В.Пелевина, к примеру, базируются на компьютерных играх и иного рода информационных технологиях). Однако неправомерно закрывать глаза на тот факт, что причастность произведений постмодернистов техногенному миру имеет и свою негативную сторону. Под пером некоторых писателей этого движения рождается автоматизированный и обезличенный литературный герой. Социолог К. Ясперс по этому поводу писал: «Следствия такой машинизации в наши дни проистекают из полного превосходства «механической предначертанности». Человек становится одним из придатков сырья, который подлежит целенаправленной обработке. Поэтому те, кто

ранее были субстанцией единого целого и его смысла, - люди, - отныне становятся средством»⁴;

4. «Субстанция памяти», проще говоря, ностальгия о прошлом. Это в особенности ощущается в творчестве А.Битова и Б.Евсеева, когда умозрительно угадываются мотивы русской классики XIX столетия, либо возрождается острая память о модернизме Серебряного века. Поэтому всплывают яркие имена философов и поэтов Н. Бердяева, В.Соловьева, Н.Федорова, В.Брюсова и некоторых других. Однако прежний текст этих учёных или художников подвергается пародированию;

5. Некоторые современные исследователи (С.И.Тимина, Н.Н.Кякшто и другие) дискутируют по вопросам скрытого (латентного) периода русского литературного постмодернизма. Ссылаясь на жёсткую цензуру прошлых лет, они пишут о возникновении запретных тем «русского пьянства». (В. Ерофеев. Поэма «Москва-Петушки»). В романах Саши Соколова – субъективное толкование видимости политической свободы в антидемократической России.

6. Определился приоритет игровой природы русского постмодернизма. В связи с этим активно используется язык аллегории, создаётся причудливый симбиоз классики и символики культур разных эпох, наблюдается смешение стилевых систем, получивших название «игрового пастиша». Этот приём искусственного расщепления текста для постмодернистов «воплощает лишь механическое коловращенье готовых, недвижимых, а потому уже эстетических и – шире – культурных смыслов»⁵.

В третьем разделе работы даны характерологические особенности русского и азербайджанского постмодернизма. Это: наличие вводных эпизодов, длинноты, реестр фамилий или многократное перечисление второстепенных событий, фактов, явлений. Далее: выступление писателей против любого рода иерархии, упор на манифестацию относительности суждений. Большинство русских писателей-постмодернистов считает, что истина принципиально не постижима. Отсюда вытекает такая особенность письма, как «смерть автора». Она означает «насильственное присвоение» чужих текстов, с

⁴ Ясперс К. Современная техника. Новая технократическая война на Западе. М.: Прогресс, 1986, с. 245.

⁵ Мамардашвили М. Как я понимаю философию. М.: Прогресс, 1990, с. 145.

одной стороны (частая цитация); размытость границ между автором и его повествовательным героем – с другой. В том и ином случаях декларируется, что писатель – это не творец, а только невольный посредник.

Очевидно, что отмеченное в значительной степени видоизменило социальную и культурную парадигму творческого мышления современных русских писателей и аудиторию их почитателей. Вместе с тем в ходе работы выяснено, что эти характерологические особенности тесно связаны с азербайджанским литературным постмодернизмом. Подчёркнуто, что по сравнению с русским – это явление несравненно более молодое, его нормы и правила до сих пор чётко не сформированы. Поэтому есть основания полагать, что произведения Камала Абдуллы и некоторых других азербайджанских писателей-постмодернистов, анализ которых проведён во второй главе работы, ещё не являются ясными и чёткими приметами новой общественно-литературной ситуации.

Итак, на рубеже XX-XXI веков влияние русского постмодернизма с перечисленными характерологическими особенностями постепенно начинает ощущаться и в азербайджанской литературе. Но в силу того обстоятельства, что его основные черты и признаки в азербайджанской литературе стали формироваться значительно позднее, отечественные писатели-реформаторы, понятно, находятся в сложном и кропотливом поиске новаторских художественных форм. Творческие и смелые, с нашей точки зрения, работы уже имеются. Так, вкратце проанализированы рассказы, повести и романы Зии Сафарбекова «Мой проклятый мир», Льва Аскерова «Особых примет не имеют», Айтен Акшин «Вальс на разбитых бутылках». Эстафету постмодернизма успешно принимают И. Фехми, Г. Эрисчи, А. Месуд, Э. Гусейнбеги. В их произведениях («Метро в долине», «Вдоль тутового дерева», «Гнездо ворона», «Ченлибельский лис», «Аквариум», «Актриса», «Коллаж о Баку» и других) появились признаки, характерные для русского и европейского постмодернизма.

Процесс внедрения новых признаков постмодернистской литературы не обходится без внутренних страстей и борений. Так, Чингиз Абдуллаев в последние годы в ряде выступлений на страницах журнала «Литературный Азербайджан» приветствует национальных представителей «альтернативной прозы». Специалисты в области перевода - Азер Мустафазаде, Сиявуш Мамедзаде, Этимад Башкечид,

Кямран Гаджиев и другие с удовлетворением берутся за переводы этих произведений с азербайджанского языка на русский. В то же время Анар на закрытых заседаниях Союза писателей Азербайджана чаще всего выступает против такой литературы; как и в более ранние годы он придерживается традиционного реалистического метода письма («Ночные мысли» за 2015 год). Хотя, вопреки мнению самого Анара, его повесть «Белый баран, чёрный баран» из-за «очеловечивания предметного мира» Салида Шарифова, к примеру, считает «определённым проявлением постмодернистского мышления»⁶. Получается своеобразный парадокс самоотрицания, но от фактов отклониться нельзя.

Интересны первые рассказы Рамиза Акбера («Усы, Усики, Усищи...»), Мамеда Оруджа «Надежда», Садая Будаглы «Попутный разговор», Махира Краева «Полковник» и другие. В каждом из названных рассказов нами была выделена специфическая тема, которой по существу не касалась ранее азербайджанская литература. Например, в них пародируются штампы советских времён, внешне не примечательные герои показаны как люди высокого полёта, фигуры трагически-величественные. А порою беспричинная ненависть к окружающим затмевает другие позитивные качества характера действующих лиц. Тельман Джафаров (Велиханлы) в вышеуказанном предисловии к сборнику рассказов азербайджанских писателей-постмодернистов считает работы в данном направлении необходимым «диалогом культур». Но так как авторами названных рассказов в основном являются молодые азербайджанские писатели, отмечено, что у них мало опыта, им предстоит ещё найти путь к сердцу национального читателя. Но, несмотря на ощутимые трудности, азербайджанский постмодернизм всё же прокладывает себе верную дорогу. Само движение ещё не сложилось как единая и целостная историко-философская концепция со своими специфическими особенностями. Но перспективы имеются, потому что есть изначальная база. Так, после обретения в республике независимости (1991 год) в отдельных художественных произведениях азербайджанской литературы реализм приобретает ранее не свойственные ему черты. Конечно, это сложно назвать постмодернизмом в современном понимании,

⁶ Şarifova S. Çağdaş Azərbaycan postmodern romanı. Bakı: «Elm və təhsil», 2015, s. 102.

однако, качественно новый уровень мышления уже здесь был очевиден.

Вторая глава диссертации – «Творчество Бориса Евсеева и Камала Абдуллы в аспекте изучения поэтики европейского постмодернизма (на материале произведений «Романчик», «Юрод»; «Неполная рукопись» и «Долина кудесников») состоит из четырёх разделов.

Центр тяжести диссертации перенесён на эту главу. Поэтому она более объёмная и по-иному структурирована, а именно, целиком и полностью посвящена сравнительно-сопоставительному анализу произведений Бориса Евсеева и Камала Абдуллы. Выбор писателей, по нашему убеждению, продиктован тем немаловажным обстоятельством, что большинство из особенностей постмодернизма нашло в их творчестве наиболее ясное художественное отражение.

В первом разделе приведены краткие и наиболее общие сведения о творчестве Б. Евсеева и К. Абдуллы. Выяснено, что некоторые филологи, обращаясь в наши дни к творчеству Б. Евсеева, говорят о его приверженности разным течениям и направлениям, в один голос заявляют о формировании в недрах европейских постмодернистских новаций сугубо российского неомодернизма, глубоко христианского и моралистического. Критики П. Николаев и А. Турков соотносят его прозу с классическим реализмом; Т. Горичева говорит о путях, протягивающихся от сложных философских конструкций к основным заповедям православия; Л. Бежин относит Евсеева к ярким представителям «орнаментального неореализма», С. Василенко - к новому реализму, И. Ростовцева – к романтикам «чистой воды», Л. Звонарёва – к разработчикам теории гиперреализма и т.д.⁷ Как видим, разноречивых мнений много, но все они, конечно, имеют право на существование, потому что хотя и с субъективных сторон, но раскрывают различные грани дарования яркого представителя «новой русской прозы».

Веер разноречивых мнений отмечен и в отношении критического взгляда на конкретные произведения Б. Евсеева - «Романчик» и «Юрод». Явно недостаточна информационная база. Складывается парадоксальная картина: несмотря на популярность, которую получили произведения Б. Евсеева в первые годы нового тысячелетия,

⁷ [https://yandex.ru/yandsearch?&clid=2186617&text= Творчество Бориса Евсеева.](https://yandex.ru/yandsearch?&clid=2186617&text=Творчество%20Бориса%20Евсеева)

его творчество не нашло профессионального отклика в монографических исследованиях. Более того, за небольшим исключением отсутствуют даже специальные научные статьи (несколько выступлений обзорного характера и единственное краткое интервью, помещённое в Интернете; о «Романчике» есть небольшое выступление Аллы Большаковой в «Феноменологии прозы Бориса Евсеева», а произведения «малого жанра» вообще обойдены критикой). Это подтолкнуло нас к анализу произведений, вынесенных в заголовок настоящей главы работы.

Камал Абдулла среди представителей новаторских течений (модернизм, неореализм и т.п.) занимает особое место. В Азербайджане он сумел сказать, пожалуй, самое веское слово. Его романы и повести - «Неполная рукопись», «Долина кудесников», «И некого забыть», сборник пьес «Все мои печали...» и другие в наши дни ясно свидетельствуют о становлении и развитии форм азербайджанского постмодернизма.

Роман «Неполная рукопись» настолько привлёк внимание мировой общественности, что вскоре был переведен на русский, английский, польский, французский, турецкий, японский, португальский и другие языки. Он вызвал широкие дискуссии как на родине автора, так и за рубежом. Статьи о нем появились во Франции, в Турции и других странах. В 2014 году авторитетное парижское издательство «Л. Гарматтан» по своей инициативе выпустило роман в переводе на французский язык. Что касается русского перевода, известный литературовед Лев Аннинский охарактеризовал его как «виртуозный»⁸.

Видный азербайджанский политик и общественный деятель Асим Моллазаде отметил, что роман «Неполная рукопись» за рубежом воспринимается как одно из актуальных творений современной азербайджанской литературы. Далее он пишет: «Я испытал чувство большой гордости, когда во Франции, в Париже, в одной из столиц мировой культуры присутствовал при обсуждении этого произведения. Те же чувства меня переполнили, когда я прочел статью об этой книге на страницах российского журнала «Иностранная литература»⁹.

⁸ Аннинский Л. Горгуд, где твой гогуз? // Литературная критика, 13 июня, 2008.

⁹ www.utmn.ru/?showdoc=89

Рассмотрена также предыстория этих знаковых для русского и азербайджанского постмодернизма произведений. Оказывается, условия их создания далеко не равнозначны. Выход в свет «Романчика» Б. Евсеева является логическим продолжением серии произведений русских писателей в анализируемом нами направлении. Однако в России первые образцы такого рода «вызывающей» претенциозной литературы стали появляться в бывшем СССР в начале 1960-х годов, когда человек получил возможность в пределах дозволенного свободно мыслить и излагать своё собственное мнение. «Неполная рукопись» (2004 год) выходит в свет тогда, когда границы свободомыслия в подлинно демократическом Азербайджане существенно расширились по сравнению с последними десятилетиями XX века. Кроме того, индивидуальной особенностью этого романа является прямая связь с монографиями К.Абдуллы, посвящёнными героическому эпосу «Деде Коркуд»; такой проблемно-тематической зависимости в творчестве Бориса Евсеева нет.

Во втором разделе выявлены структуры анализируемых произведений. «Романчик» и «Неполная рукопись» написаны на разные темы, посвящены вопросам национальной истории, и, на первый взгляд, сопротивляются сопоставлению. Мы же поставили задачу отыскать возможные параллели, когда объективное (общее) оказалось глубже субъективного (частного). Такая задача привела нас к поиску сравнений по нескольким параллельным сюжетно-композиционным линиям. Во-первых, сравнения и сопоставления на жанровом уровне. Во-вторых, на идеологическом уровне, где в центре внимания, выражаясь чеховским языком, находится «индивидуализация каждого отдельного и конкретного случая». В-третьих, с указанием на политическую обстановку в абсолютно разные эпохи, ясно представленные в «Романчике» и «Неполной рукописи». В-четвёртых, по линии тематической, включающей в себя по ходу сюжета перекрёстный обзор сложных, порою весьма причудливых мотивов в творчестве Б. Евсеева и К.Абдуллы. В-пятых, сравнения и сопоставления завершены параллелями лексико-семантического характера, как-то: хаотичное перемещение разноплановых стилистических слов, включающих в себя диалектизмы, просторечия и некоторые другие традиционные элементы единичности (частности) как формы проявления типизации и т.д.

Очевидно, настоящая проблема дана в виде обобщённой схемы, но в качестве рабочей гипотезы она, на наш взгляд, не только правомерна, но и существенно помогла в установлении ряда наиболее важных тематических параллелей. На примере произведений Б.Евсеева на теоретическом (жанровом) уровне удалось выделить и обосновать три опорных понятия:

- 1) история юношеской любви;
- 2) образец небольшого музыкального сочинения;
- 3) своеобразное эссе на тему ностальгии о пенатах (хронотоп родного дома, по терминологии А. Гаджиева).

По указанной модели рассмотрены и другие текстовые фрагменты «Романчика» Б. Евсеева.

Аналогичная схема применена нами и при анализе романа К. Абдуллы «Неполная рукопись». К примеру, за внешней композиционной формой скрываются некоторые общие мотивы, заключённые в трёхчастную (как и в «Романчике») форму. В «Неполной рукописи» три основные части повествования даются как разделы. Они, хотя и взаимозаменяются, но не мешают основным идеям. У Бориса Евсеева авторский рассказ начинается с попытки обучения музыке, а затем повествование плавно переходит к любовной тематике, от неё - к автобиографии (сцены пребывания на своей исторической родине в Новороссии).

Б. Евсеев неоднократно применяет приём пастиша. Заключительная часть текста продолжает политические выводы и обобщения, описываемые в начале романа. Тот же приём характеризует и роман Камала Абдуллы: начало заметок сказителя Деде Горгуда, как бы переступает порог экспозиции, постепенно превращаясь в допрос свидетелей преступления. Но в конечном итоге всё возвращается на круги своя. От него мост далее перекинут к политике огузского общества. В свою очередь, в романе Б. Евсеева на второй план отступает музыка, уступая место зеркальному отражению политических событий 1973 года (это в действительности возврат к репрессиям 1937 года со всеми вытекающими последствиями). И в романе «Неполная рукопись» допрос становится почти несущественной деталью, в сравнении с подлинными политическими целями Байандур-хана, который заботится о процветании родного племени. В том и другом случаях политическая история служит плацдармом в деле раскрытия тайны.

В третьем разделе главы от сравнительно-сопоставительного анализа структуры двух произведений осуществлён переход к тематическим переключкам. За основу взят срединный пласт повествования в романе К. Абдуллы, когда престарелый шах Исмаил I, желая остаться для своего народа живым и невредимым, предусмотрительно готовил себе двойника. Лже-шах Хыззыр с течением времени превратился в слепого исполнителя шахской воли.

В результате рассмотрения этого стержневого фрагмента из романа К. Абдуллы появилась возможность подойти к проведению тематической переключки с «Романчиком» Б. Евсеева. Русский писатель тоже своеобразно путешествует во времени и при необходимости доводит до читателей интересные замечания о Новороссии, начиная с XVIII столетия. Но есть и принципиальное отличие.

Б. Евсеев ставит перед собой задачу воспроизвести основные этапы своей биографии с тем, чтобы показать изжитие в себе недостатков молодости. Прошлое тем самым высвечено лишь как дополнительный фон в целях подтверждения исконно старорусских корней самого писателя. Поэтому и самобытная трактовка «Романчика», не вписывающегося в форму пресловутого коллажа, была выведена нами в порядке необычного следования частей и разделов романа.

В «Неполной рукописи» нет автобиографического начала, и поэтому ситуация несколько иная. Нравственность, по понятиям К. Абдуллы, - категория историческая, требующая к себе особо осторожного подхода. Её принципы изменяются в каждую историческую эпоху. И здесь наблюдается явление, связанное с подменой реального шаха легендарным.

На первый взгляд, может показаться, что в двух романах тематические пласты слеплены хаотично и наугад. Но в ходе дальнейшего исследования показано, что в творчестве Б. Евсеева и К. Абдуллы в буквальном смысле этого не происходит, потому что история и современность в двух произведениях оказываются скрещёнными единой мыслью. В настоящем случае приводим доказательства в пользу нового тезиса, резко отличного, скажем, от классической системы Р. Барта из его книги «Мифологии». В ней, в частности, разъясняется, что хаос при смещении эпох в исторических произведениях отнюдь не противоречит установкам постмодернизма в целом, потому что по меркам этого движения художники слова

работают не с живым и реально существующим, а вторично отрефлексированным мифом. То есть миф, по философии Роланда Барта, уже как бы задаёт свои стандартные параметры, но с помощью нового текстотворения его смысл видоизменяется почти до неузнаваемости. Иными словами, одно противоречие в тексте легко способно породить другое, а в целом нередко получается бессмыслица.

Но этого не происходит в творчестве Б.Евсеева и К. Абдуллы. В работе предпринята попытка доказать, что в романах русского и азербайджанского писателей форма вторично отрефлексированного мифа приводит не к произвольному манипулированию фактами, но предоставляет возможность рассмотреть некоторые проблемы современности сквозь призму истории, той, которая отделена от нашего времени мириадами веков.

Одна цепочка идей теснит другие. Недаром Лев Аннинский назвал книгу К. Абдуллы «непрерывным мерцанием параллельных миров»¹⁰ и при этом добавил, что средневекового общества, которое породило легендарное сказание, уже нет. Тем не менее вход «в двери непознанного» мы отыщем на пересечении нескольких сюжетных линий.

Эти цепочки идей, на которых построен произвольный «перескок» в пространственно-временном континууме, присутствует и в «Романчике». Однако исторические периоды при видимой изоляции друг от друга впечатления хаотичности событий или коллажа не создают. В целом и общем в современной русской и азербайджанской литературе в лице Б. Евсеева и К. Абдуллы состоялся один из самых смелых и новаторских экспериментов – проникновение одного художественного пласта времени в другой при ясной обоснованности авторских взглядов.

В четвёртом разделе главы даны сопоставления лексико-семантического характера.

В названных произведениях часто наблюдается вольное или невольное смешение стилистических слоёв, которое, как уже было указано во вводной части нашего реферата, получило название «пастиш». И некоторые другие герои романа К. Абдуллы с удивительной ловкостью ухитряются чуть ли не на одной и той же

¹⁰ Абдуллаев К.М. Неполная рукопись. Роман. М.: Издательский дом «Хроникёр», 2006, с. 3.

странице, в одном и том же синтаксическом периоде, одновременно быть грубыми и жеманными одновременно.

Аналогично студенческий фольклор врывается в интертекст «Романчика». Причём, интертекстуальность Б.Евсеева органично внедряется в художественную ткань, не мешая, а расширяя идейный замысел русского писателя. Он хоть и максимально шаржирован, всё равно выдержан в рамках политической функциональной лексики (или, как ранее было указано: полистилистикой), причудливо смешанным с разговорно-обиходным стилем, включая арготизмы и молодёжный сленг.

В этом же параграфе работы определённое внимание уделено также функционированию так называемых слов-сигнализаторов. Их очень много в «Романчике», и постигнуть скрытый смысл можно только в соответствующем языковом окружении. Скажем конкретнее: они вплетены в сюжетную ткань в виде слов-аллегорий, устойчивых выражений. Нередко они как бы окутаны мраком тайны, разгадать которую Б. Евсеев предлагает своим читателям. В свою очередь, Лев Аннинский считает, что в «Неполной рукописи» «слова могут означать не совсем то или совсем не то, что имеется в виду, и уж абсолютно не то, что имеется в реальности»¹¹. И далее в более обобщённой форме он высказывается: «Магия слов – художественная аура Камала Абдуллы»¹². Действительно, в «Неполной рукописи» многократно повторяются слова: «тайна», «сновидения», «символический камень» и другие, имеющие сакральный смысл.

В заключение проведён краткий сравнительно-сопоставительный анализ повестей Б. Евсеева «Юрод» и К.Абдуллы «Долина кудесников». В первом популяризуется следующая идея. Современный мир поражён тяжёлой болезнью безразличия и инфантилизма. Известно, что общество переживает трудные времена исторического кризиса, когда человек остался наедине с собой и своими печальями, убаюканный системой ложных убеждений, предав забвению многие прежние высокоморальные ценности.

Человечество вступило в такую чёрную полосу безверья, в которой вечные понятия элементарного гуманизма себя во многом исчерпали. По убеждению Б.Евсеева, с которым он проносится по

¹¹ Абдуллаев К.М. Неполная рукопись. Указ. соч., с. 6.

¹² Там же, с. 7.

страницам не только «Юрода», но и некоторых других вышеперечисленных произведений, люди должны обрести «свободную религию», некое подобие толстовского бога в своей душе. Без веры возврата к полноценной жизни нет и не будет – отчётливо даёт нам понять автор в повести.

Юродивый проводит свои дни в «психушке». Но, по мысли писателя, мир за стенами дома умалишённых, чётко отражая позиции сумасшедших и стоящих над ними врачей, не противопоставляется реальной и бушующей столичной жизни, а продолжает её, отражая существующие в ней отношения. Как это ни парадоксально звучит, но герой своими репликами и поведением отражает идеологию определённых слоёв современного российского общества.

Роман Камала Абдуллы «Долина кудесников» объективно далек от принципов реализма. Текст насыщен мифологическими реминисценциями, а также терминами, требующими дополнительного комментария. Здесь очень много фантастических элементов, замаскированных словесных оборотов, которые скрыты от глаз читателей и нуждаются в их расшифровке.

Вместе с тем в работе указано, что форма подачи материала носит индивидуальный характер. В повести Б. Евсеева «Юрод» читатель сталкивается с естественной и закономерной реакцией на кризисное состояние «больного» общества. В тексте преобладают ирония, сатира, юмор, ерничество, чудачество, карнавальность, клоунада, претенциозное осмеяние традиционных идеалов, так как в роли главного героя-правдоискателя выступает юродивый.

Но очевидно, что в повести «Юрод» авторская идея при всей своей прозрачности явно заслоняет сам сюжет. Он в системе наших доказательств практически отсутствует. В этом смысле близость повести постмодернизму можно увидеть в пресловутой бессюжетности. «Долина кудесников» Камала Абдуллы, напротив, привлекает внимание мастерски закрученным сюжетом. Произведение свидетельствует о глубоких познаниях писателя в областях современной лингвистики, философии, истории, мифологии, культурологии и т.д. Кроме того, здесь нет даже глухого намёка на чудачество и юродство. Посредством обращения к глубокой древности через мифологию роман проникнут пронзительным политическим содержанием.

В заключении подводятся итоги и формируются основные выводы исследования. Отмечается, что в русле постмодернистского

сознания творчество Бориса Евсеева и Камала Абдуллы ассоциативно выдержано в рамках законов и канонов принципиально новаторской эстетики. Их романное творчество представляет собой синтез направлений – реализма и постмодернизма и нецелесообразно рассмотрение тематических линий в романах в отрыве одного от другого.

Результаты исследования отражены в следующих публикациях:

1. Постмодернизм как художественное явление // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri (Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi). Bakı: Mütərcim, 2007, №7 s.156-160

2. Тенденции постмодернизма в творчестве Умбэрто Эко («Имя розы») // Elmi xəbərlər (Elmi məqalələr toplusu). Bakı: ADU, 2008, № 3, s.285-290

3. Феномен юродства в одноименной повести Бориса Евсеева в сопоставлении с классическим типажом русской литературы // Filologiya məsələləri. Bakı: Elm və Təhsil, 2009 № 10, s.471-481.

4. Роман «Долина Кудесников» Камала Абдуллы как выражение мифо-поэтического мышления автора // Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri III Respublika Elmi Konfransının Materialları. Bakı: ADU, 2010 № 3, s.233-237

5. Об ассоциативной переключке мотивов в творчестве Б. Евсеева и К. Абдуллы // Intercultural relations society. Tbilisi: 2012, № 18, s.77-81

6. Черты постмодернизма в «Романчике» Б.Евсеева // Pedaqoji Universitet Xəbərləri. Bakı: ADPU, 2013 №1, s.298-302

7. К вопросу о «магии слов» в «Неполной рукописи» К.Абдуллы // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: Mütərcim, 2013, №1, s.187-190

8. Постмодернизм в азербайджанской литературе // Вестник. КГУ им. И.Арабаева. Министерство Образования и Науки Кыргызской Республики, 2016.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ALMAZ TOFİQ QIZI ƏLƏKBƏRZADƏ

POSTMODERNİZM MÜASİR ƏDƏBİ PROSESDƏ
(RUS VƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI NÜMUNƏLƏRİ
ƏSASINDA)

5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (Rus ədəbiyyatı)
5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2016

Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin müasir rus ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: *filologiya elmləri doktoru, professor*
Sahibə Əli qızı Qafarova

Rəsmi opponetlər: *filologiya elmləri doktoru, professor*
Rafiq Manaf oğlu Novruzov

filologiya elmləri doktoru, professor
Lyudmila Hacıbala qızı Səmədova

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Dünya ədəbiyyatı və Azərbaycan ədəbiyyatı
tarixi kafedraları

Müdafiə “_27_” ___04_____ 2016-cı il tarixdə saat _____-da Bakı Slavyan Universiteti nəzdində elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D 02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Süleyman Rüstəm küçəsi 25.

Dissertasiya ilə BSU-nun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_” _____ 2016-cı ildə göndərilmişdir.

D 02.071 Dissertasiya Şurasının elmi katibi:
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

N.R.Muqimova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqatın aktuallığı. XX-XXI əsrlərin kəsişməsində Rusiyanın və Azərbaycanın siyasi həyatında ciddi dəyişikliklər baş vermişdi. Həmin dəyişikliklər ədəbiyyatın və incəsənətin durumuna, inkişafına da ciddi təsir göstərmişdi. Cəmiyyətdə baş verən mühüm, köklü dəyişiklər ilk növbədə senzura qadağalarının ləğv edilməsində, söz ustalarının öz fikrini azad ifadə etmək imkanına malik olmasında özünü biruzə verirdi. Müəlliflik hüquqlarının, yaradıcı imkanların məhdudlaşdırılması ilə mübarizə həmin tarixi dövrdə artıq ən ümdə və aktual mənəvi vəzifə kimi qarşıya qoyulurdu.

Ənənəvi bədii formaların, qanun və sistemlərin dağıdılması, ləğv olunması prosesi mənəvi-estetik dəyərlərin yenidən baxılmasını tələb edirdi. Həmin proses də insan şəxsiyyətinə yeni münasibətin, ona qarşı tam yeni mövqedən yanaşmanın formalaşmasına gətirib çıxarırdı. Nəticədə, müasir mədəniyyətin üslub “spektrinin” özü də dəyişir, bu da öz növbəsində baş verən hadisələrin nəzəri cəhətdən dərk etmək cəhdlərini meydana gətirirdi. Məhz bu səbəbdən postmodernizm konsepsiyası XX-XXI əsrlərin kəsişməsində ən populyar və nüfuzlu konsepsiya kimi inkişaf edir.

Bu baxımdan həm rus həm Azərbaycan postmodernist yazıçıların dünyagörüşü öz spesifik xüsusiyyətləri ilə seçilir. Rus postmodernist yazıçıları (B.Yevseyev, V.Yerofeyev, S.Sokolov, Q.Vladimov, D.Priqov, A.Bitov, V.Pelevin) və Azərbaycan postmodernistləri (K.Abdulla, L.Əsgərov, A.Aqşın, M.Oruc, S.Budaqlı, R.Əkbər) öz əsərlərində müəyyən norma və qaydalara arxalanır. Həmin norma və qaydalara görə “kazual” (yəni, təsadüfi, ümumiləşdirilməsi mümkün olmayan) əlaqələr pozulur, əsərdə müəllifin rolu kiçildilir, kulminasiya və nəticə isə demək olar ki, həmişə iki mənalı xarakter daşıyır.

Adları çəkilən söz ustaları öz əsərlərində konkret nəticələrin və yekunların olmaması, baxışların müstəqilliyi, açıq final, özünə və ətrafına qarşı istehzal münasibət kimi intellektual xüsusiyyətlərini açıq göstərir və əsərin “oyunbaz təbiətini” nümayiş etdirməkdən çəkinmirlər.

Bu baxımdan Kamal Abdullanın və B.Yevseyevin yaradıcılığı xüsusi maraq doğurur və tədqiqatın əsas diqqətinin məhz bu iki yazıçının yaradıcılığının müqayisəli təhlilində cəmləşməsi də tam məntiqidir.

Kamal Abdullanın və Boris Yevseyevin yaradıcılığının tədqiqata cəlb olunmasının bir neçə səbəbi var. Birincisi, hər iki ədibin adı Rusiyada və Azərbaycanda çox yaxşı tanınır, əsərləri də yüksək ədəbi mükafatlara layiq görülüb, bir çox dillərə tərcümə olunub. İkincisi, həm rus (T.Qoriçeva,

İ.Yasenکو, V.Kuritsin,) həm Azərbaycan (A.A. Hacıyev, E.Rəhimova, T.Salamoğlu) ədəbiyyatşünasları birmənalı olaraq adı çəkilən yazıçıları qeyri-ənənəvi nəsr nümayəndələrinə aid edir.

Nəhayət, hər iki yazıçı heç vaxt öz milli ədəbiyyatının realistik ənənələri ilə əlaqəni tam kəsmir, və eyni zamanda öz əsərləri ilə müasir incəsənətə parlaq töhfələr verir. Belə ki, K.Abdullanın və B.Yevseyevin yaradıcılığında postmodernist yazının, nəsrin xüsusiyyətləri və hər iki yazıçının parlaq fərdi cəhətləri aydın şəkildə üzə çıxır.

Həmin xüsusiyyətlərin arasında qəhrəmanların fəlsəfi fikir və mühakimələri, coğrafi və zaman-məkan hədudlarının genişləndirilməsi, avtoritar yanaşmadan qəti etiraz və mifik poetikanın ən müxtəlif formada istifadə edilməsi, hadisələrin bir tarixi dövrdən başqasına keçməsi və başqa cəhətlər müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbi postmodernizmdə həmin xüsusiyyətlərin B.Yevseyevin və K.Abdullanın yaradıcılığı timsalında öyrənilməsi hər iki yazıçının ümumi müasir ədəbi prosesə ciddi təsir göstərməsini israr etməyə əsas verir. Postmodernist nəsrin ən mühüm cəhət və xüsusiyyətlərini əhatə edən əsərlər sözsüz ki, həm vətəndə həm xaricdə ədəbi-mədəni paradigmaya təsir göstərməyə bilməz. Sadalanan həmin xüsusiyyətlər dissertasiya tədqiqatı üçün seçilən mövzunu son dərəcə aktual və müasir hesab etməyə əsas verir.

Tədqiqat obyektini rus və Azərbaycan postmodernist ədəbiyyatının çox görkəmli əsərləri - Boris Yevseyevin “**Romancıq**” və “Yurod”, Kamal Abdullanın “Yarımcıq əlyazma” və “Sehrbazlar dərəsi” əsərləridir.

Tədqiqat predmetini rus və Azərbaycan ədəbiyyatında postmodernizmin inkişafında tipoloji və sırf milli xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi təşkil edir. Həmin təhlil Boris Yevseyevin və Kamal Abdullanın romanları əsasında aparılır.

Tədqiqatın məqsədi. Dissertasiya tədqiqatının qarşısında iki əsas məqsəd qoyulmuşdur. Birinci məqsəd XX-XXI əsrin kəsişməsində rus və Azərbaycan postmodernizminin əsas cəhətlərinin, əlamət və xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsindən, ikinci məqsəd - B. Yevseyevin “**Romancıq**”, “Yurod” və Kamal Abdullanın “Yarımcıq əlyazma”, “Sehrbazlar dərəsi” əsərlərinin müqayisəli təhlil edilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın qarşısına qoyulan məqsədlər aşağıdakı **vəzifələrin** həll edilməsini nəzərdə tutur:

- rus və Azərbaycan postmodernizminin müqayisəli təhlilini tarixi və nəzəri kontekstdə təqdim etmək;

- rus və Azərbaycan postmodernizminin meydana gəlməsi səbəblərini və mənbələrini üzə çıxarmaq;

- Azərbaycan postmodernizminin xüsusiyyətlərini tədqiq etmək;

- B. Yevseyev və K. Abdullanın əsərlərində poetikanın yenilikçi mahiyyətini müəyyən etmək;

- B.Yevseyev və K. Abdullanın əsərlərində bədii üsulların müqayisəli təhlilini aparmaq.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi Kamal Abdullanın və Boris Yevseyevin nəsrində olan və bu vaxta qədər müqayisəli aspektdə tədqiq edilməyən tematik oxşarlıqların, mifoloji assosiasiyaların, üslub birliyinin və linqvistik üsulların üzə çıxarılmasından və onların sistemləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti dissertasiyada postmodernist poetikasının yeni, müqayisəli aspektdə aparılmasından ibarətdir. Tədqiqatın mental baxımından tam fərqli ədəbin - Kamal Abdulla və Boris Yevseyevin – yaradıcılığı əsasında aparılması postmodernist ədəbiyyatının öyrənilməsində yeni səhifə açır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun əsas müddəaları müasir mərhələdə postmodernist ədəbiyyatın öyrənilməsində, XX-XXI əsrlər rus və Azərbaycan ədəbiyyatı üzrə mühazirələr kursunun, seçmə fəndlərin və seçmə seminarların hazırlanmasında, ali məktəblərin filologiya və tarix fakültələri üçün dərslik və dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

Mövzunun öyrənilmə dərəcəsi. Rus və Azərbaycan postmodernizmi bir çox müasir tədqiqatçıların araşdırmalarında geniş işıqlandırılmışdır. Tədqiqatda görkəmli rus və Avropa mütəxəssislərinin elmi əsərlərinə istinad edilir. Onların arasında İ.İlyin, A.Evgemer, D.Viko, F.Şelling, V.Müller, D.E. Frezer, K.Levi-Stros, R.Reqlan, B. Malinovski, L.Levi-Brül, E. Kassirer, Z.Freyd, K.Q. Yunq, A.F.Losev, V.N.Toropov, Y.M.Meletinski, O.M.Freydenberq, B.Qroys, M.Eliade və başqa alimlərin adlarını çəkmək olar. Postmodernizm nəzəriyyəsinin inkişafına V.Kuritsin, M.Lipovetski, M.Epşteyn, R.Bart, J.Derrida, J.Liotar böyük töhfələr vermişlər. Məsələn, B.Yevseyevin yaradıcılığı T.Qoriçeva, P.Nikolayev, A.Turkov, L.Bejin, S. Vasilenko, İ.Rostovtseva və başqa tanınmış ədəbiyyatşünaslar tərəfindən tədqiq olunub.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmində də postmodernist nəzəriyyəsi ilə bağlı ciddi tədqiqatlar aparılmışdır. Bunların arasında Asif Hacıyevin, Təyyar Salamoğlunun, Tehran Alışanoğlunun, Əlirza Xələfli, Elçin Səlcuqun əsərləri xüsusən qeyd edilməlidir. Son illərdə nüfuzlu filoloqların

bilavasitə Azərbaycan postmodernizminə həsr olunmuş əsərləri işıq üzü görmüşdür.

Məsələn, T. Alışanoğlunun «Müstəqillik illəri Azərbaycan ədəbiyyatı»; Elçin Səlcuqun «Kədərin sirri. Kamal Abdullanın yaradıcılığının özəllikləri»; S.M. Cəbiyevanın «Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində postmodernizm»; Q. Quliyevin «Postmodernizm»; M Gözəlovanın “XX əsr ədəbiyyatında postmodernizm nəzəriyyəsi və tarixi»; M. Şəmsizadənin «Formalist ədəbi cərəyanlar. Modernizm və postmodernizm»; Q. Mustafayevin «Postmodernizm və onun cəmiyyətin həyatında yeri»; S. Şərifovanın «Azərbaycan postmodernizmi. Modern romanının obrazları» və «Çağdaş Azərbaycan postmodern romanı»; Yusifli S. «Postmodern paradigmat» kimi elmi əsərlər postmodernizm cərəyanının tədqiq edilməsində ciddi mərhələ kimi qiymətləndirilə bilər.

Professor Asif Hacı Kamal Abdullanın əsərlərinin lingvistik aspektinə diqqət yetirmiş, (Hacı Asif. “Kamal Abdulla: «Seçimin mifologiyası»), Çingiz Abdullayev Aytən Aqşının “Sınıq şüşə üzərində vals” kitabına yazdığı şərhə “yeni”, “başqa” yaxud “alternativ” nəsr haqqında fikirlər söyləmişdir.

Hal hazırda Azərbaycanın bir sıra gənc ədibləri də məhz postmodernist ruhunda yazıb yaradır, məsələn Nəriman Əbdürrəhmanlı, Ramiz Ələkbər, Səfər Alışarlı, Saday Budaqlı, Mahir Krayev, Məmməd Oruc və başqaları.¹³

“Yaşlı nəslin” nümayəndələri arasında L. Əsgərovu və A. Xələflini də qeyd etmək gərəkir. Bu iki yazıçının hekayə və povestlərində postmodernist motivlərinin əks-şədası hiss olunur. Ondan əlavə, postmodernist yazıçıların əsərləri, rus və Azərbaycan tədqiqatçılarının elmi tədqiqatları da müasirlik və yeniliklə əlaqəli olduğu üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bununla yanaşı, çoxsaylı əsərlərin və araşdırmaların filoloji təhlil baxımından danılmaz üstünlüklərə malik olmasına baxmayaraq, bu vaxta qədər ədəbi postmodernizm haqqında bütöv və vahid fikrin hələ də formalaşmadığını etiraf etmək lazımdır. Həmin mövzu ciddi şəkildə tədqiq edilməlidir. Bu baxımdan, B. Yevseyevin və K. Abdullanın yaradıcılığının müqayisəli planda tədqiq edilməsi də maraqlı və aktual görünür.

Müasir ədəbiyyatşünaslıqda postmodernizmin bir-birini inkar edən bir sıra konsepsiya və estetik meyarlar mövcuddur. Belə ki, Avropa postmo-

¹³ Ən yeni Azərbaycan ədəbiyyatı. Antologiya. Nəsr. 2.cildə. c.I. Bakı, Mütərcim, 2014, s. 223

dernizminin bəzi qanunlarını mənimsədikdən sonra, XX-XXI əsrlərin kəşiməsində “rus alternativ nəsr” çox paradoksal vəziyyətə düşmüşdür.

Tarixçi B.Paramonov həmin məsələyə toxunaraq, yazırdı ki, postmodernizmin səciyyəvi xüsusiyyətləri “üslubun sona yetdiyi, əvvəlki bədiiilik tiplərinin artıq tükəndiyi vaxtda” özünü daha parlaq və qabarıq şəkildə nümayiş etdirir.¹⁴

İspan filosofu Xose Orteqa-İ-Qassetin fikrincə “tarixi böhran vaxtında insan əqidəsiz, məsləksiz qaldığından, ənənəvi ideya və dəyərləri, normaları artıq yanlış kimi qəbul edir və dünən, keçmişdə inandıqlarına artıq nifrətlə yanaşır”.¹⁵

Bu baxımdan həm rus həm Azərbaycan postmodernizmi B.Yevseyevin və K.Abdullanın yaradıcılığı həyatı, güclü emosiyalar aləmi kimi təsvir edilməsinin, müasir dövrün gerçəkliklərinin əks olunmasına, ümumiyyətlə bədii inikası prosesinə yeni yanaşmanın nümunəsidir.

Müdafiəyə çıxarılan müddəalar:

1. Rus postmodernizmi müasir Avropa ədəbiyyatında tərtib edilmiş bəzi qanun və qaydalara əsaslanır. Həmin qayda və qanunları mənimsəmiş rus postmodernist yazıçıları arasında B.Yevseyev xüsusi yer tutur. Belə ki, B.Yevseyevin “Romancıq” və “Yurod” əsərləri böyük tarixi və mənəvi mahiyyətə malikdir, dərin mənə daşıyır və bu da rus ədəbi postmodernizminin imkanlarını xeyli genişləndirir.

2. Postmodernizmin əlamətləri həm Boris Yevseyev həm Kamal Abdulla üçün artıq yaradıcılığın əsasını təşkil edən məfhumlara və sabit cəhətlərinə çevrilmişdir. Hər iki yazıçının əsərləri ilə ədəbiyyatda, mədəniyyətdə, incəsənətdə “yeni söz” söylənilir və həmin “yeni söz” klassik ədəbiyyatın ənənəvi qanunları ilə ziddiyyət təşkil edir.

3. Kamal Abdullanın “Yarımqıq əlyazma” və “Sehrbazlar dərəsi” əsərləri “sözlərin sehri” klassik realizmdən “alternativ ədəbiyyata” keçid kimi qiymətləndirilə bilər. Sırr, zamanın, dövrün paradoksları, yazıya cəlb edilmiş mifik epik elementlər və mətnə işlənən bu kimi bir çox məfhumların tərfi verilir, onlar təhlil olunur.

Tədqiqat metodları. Sadalanan vəzifələrin yerinə yetirilməsi tədqiqatda kompleks metodikasının tətbiq edilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Həmin metodikanın əsasını müqayisəli təhlil metodu təşkil edir. Müqayisə metodunun tətbiqi təhlil edilən ədəbi əsərlərdə ayrı-ayrı cəhətləri və

¹⁴ Paramonov B. Üslubun sonu. M., Vlado, 1997, s. 4.

¹⁵ Orteqa –İ-Qasset. Kütlələrin üsyanı. M., Folio, 2000, s. 44.

əlamətləri müqayisə etməyə və hər iki yazıçının yaradıcılığında, fəlsəfi və mənəvi oriyentirlərində olan oxşar və fərqli cəhətləri üzə çıxarmağa imkan verir.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Tədqiqatın əsas müddəaları, onun mərhələ və nəticələri haqqında Bakı Slavyan Universitetinin müasir rus ədəbiyyatı kafedrasının iclaslarında mütəmadi olaraq məruzə edilmiş, BSU-da keçirilən nəzəri seminar ali məktəblər arasında seminarlarında öz əksini tapmışdır. Tədqiqatın nəticələri 8 məqalədə əks olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə olunan ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin həcmi - 141 səhifədir.

İŞİN ÜMUMİ MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı və predmeti, onun məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, öyrənilmə dərəcəsi müəyyənləşdirilir.

Dissertasiyanın I fəslı “Postmodernizm tarixi və nəzəri izahda” adlanır və üç paragrafdan ibarətdir. Birinci paragrafdə cərəyanın əsas müddəaları və səciyyəvi xüsusiyyətləri sadalanır. Postmodernizm terminin elmi və bədii ədəbiyyatda işlənməsi xronologiyası təyin edilir. Qeyd edilir ki, həmin termini ilk dəfə R.Pannvits işlədib, sonra isə C.Coys inkişaf etdirmişdir. Sonralar bu termin ardıcıl olaraq R.Bart, A.Genis, M.Epşteyn, Q.L. Nefagina, J.B.Leotar, J.Bodriyar və bir çox başqa alimlər tərəfindən işlənidir.

“Postmodernizm” termininin alim və yazıçıların əsərlərində fəal şəkildə istifadə edilməsi onun müəyyən sosial-mədəni durumun orijinal rəmzi olduğunu göstərir. Postmodernizm XX-XXI əsrin kəsişməsində, ideoloji plüralizm dövründə yazıçıların və tənqidçilərin baş verən ədəbi prosesə kəskin, son dərəcə ağırlı bir cavabı idi və müxtəlif dünyagörüşü sistemlərinin çox mürəkkəb kompleksi idi.

Belə olduğı halda, postmodernist nəsr hansı əsas məqsədlərlə səciyyələnir? Onların arasında ilk növbədə yeni və tamamilə qeyri-ənənəvi düşüncə tərzini qeyd etmək lazımdır. Postmodernist yazıçılar hər bir iyerarxiyaya və avtoritarlığa qarşı çıxış edir. Postmodernistlər cəsarətlə, bəzən hətta şərtsiz, danışıqsız olaraq əsərdə hekayətin “kanvasını” sərbəst şəkildə pozur, təsvir olunan hadisələrin rakursunu dəyişir, bu da obrazlar sisteminə sözsüz ki, ciddi təsir göstərir.

Ondan əlavə, postmodernizmin əsas xüsusiyyətləri sırasına mətnin ayrı-ayrı fraqmentlərə bölünməsi xüsusi yer tutur. Həmin fraqmentlər bir çox hallarda bir-biri ilə məntiqi əlaqədən azaddır, bu da süjet-kompozisiya bütövlüyü ideyasına və onun imkanlarına tam ziddir. Nəticədə, həmin istiqamətdə inkişaf etdirilən yaradıcı fikir, düşüncə gerçəkliyi vahid metod, dil, nəhayət, müxtəlif üslublar vasitəsi ilə dərk etmək lüzumunu qətiyyətlə rədd edir.

Postmodernizm nümayəndələri ədəbiyyatı dilin “əlavəsi” hesab edir və bu səbəbdən ədəbiyyatın şərtiliyini, formaların assosiativ olmasını, süjet xətlərinin qarışıqlığını, hətta “oxunmaz” olduğunu vurğulayırlar. Ondan əlavə, “poliüslubiyyat” kimi spesifik xarakterli məfhum da əsas məqsədlər sırasına daxil edilir. Bu o deməkdir ki, postmodernist ədəbi əsər vahid mətndə ən müxtəlif janrlara və dövrlərə xas olan üslublarını özündə birləşdirə bilər.

“İntermətnlilik”, “hipermətnlilik” və bu kimi digər məfhumlar da məhz bundan irəli gəlir, bu da bir tərəfdən dünyanın irrasional və dərk edilməz olduğunu təsdiq edir, digər tərəfdən mətni xüsusi kodlaşdırılmaya ehtiyacı olan dil ştampları ilə mürəkkəbləşdirir.

Postmodernizm ədəbiyyatda və incəsənətdə fərqli cərəyanlara xas olan amilləri kiçildir ya da tamamilə aradan qaldırır. Beləliklə, biz tarixi idrakı dünya ədəbiyyatının fenomeni kimi dərk edir, qəbul edirik. Həmin idrak mövcud vəziyyəti bir tərəfdən daha dərindən anlamağa, digər tərəfdən keçmişin kiçik, rəngarəng, gündəlik təfərrüatlarını görməyə və onları gələcəyin perspektivləri ilə əlaqələndirməyə imkan verir.

Lakin postmodernist ədəbiyyatı həmin oriyentirlərdən kifayət qədər uzaqdır. Postmodernizmin nümayəndələri tənqidi təfəkkürə qarşı çıxış edirlər. Buna səbəb odur ki, tənqidi təfəkkür müəyyən fikri nümayiş etdirir, ondan məntiqi nəticə çıxarır, bu da sistemləşməyə, nizamlılığa, nəhayət həmin fikrin tənqidi təfəkkürə uyğun olan fakt və dəlillərlə əlaqələndirilməsinə gətirib çıxarır. Postmodernizm isə həyata hər cür tənqidi baxışlara qarşı çıxış edir və öz mülahizələrinin müstəqil olmasını elan edir.

Başqasının fikrinə müraciət məntiqi olaraq kiminsə nüfuzunun etiraf etməsini göstərir. Postmodernistlər isə bu cür mövqeyi qəti şəkildə qəbul etmirlər. Keçən əsrin son onilliklərində yaranmış bütün cərəyanların müəyyən proqram yaxud mənəvi-estetik məqsədə malik olması haqqında yazmağa həm geniş imkanlar həm ciddi əsas var. Bədii əsərlərin forma və məzmunu sahəsində islahatlar aparan yazıçılar-postmodernistlər isə yeganə proqramın ardınca getməkdən tam imtina etməyə çağırırlar.

Deyilənlərlə yanaşı, postmodernizm hərəkatının müəyyən konsepsiyaya tabe olması şübhə doğurmur. Həmin əsas cəhətlər postmodernizmi XX əsrin son rübündə meydana gələn miqyaslı və qeyri-ənənəvi estetik sistem və ədəbi-fəlsəfi kateqoriya kimi qiymətləndirməyə imkan verirdi. Əslində, postmodernizm keçid dövrü ədəbiyyatının və incəsənətinin mühüm mərhələsini təşkil edirdi.

İkinci paraqrafta rus postmodernizminin meydana gəlməsinin əsas səbəbləri sadalanır. Onlardan ən mühüm səbəbləri qeyd edək:

1. Postmodernizm cərəyanının ən parlaq nümayəndələri özlərini rus ədəbiyyatında onilliklər ərzində əsaslı olan dəyərlər sistemini qəbul etməyən şəxsiyyət kimi açıq şəkildə təsdiq etməyə can atırlar. Həmin neqativ münasibət ilk növbədə gerçəkliyin realistik təsvirinə qarşı etirazda özünü biruzə verir.

2. XX əsrin sonunda rus və Avropa mədəniyyəti arasında mənəvi dəyərlərin qarşılıqlı mübadiləsinin hüdudlarının xeyli genişlənməsi müşahidə olunurdu. Yeni nəslin postmodernist yazıçıları ilk modernistlərin - V.Nabokovun, S.Kaledinin, A. Qriçin, S. Dovlatovun və b. - əsərlərinin müasir rus oxucusuna qaytarılmasının əleyhinə deyildi. Digər tərəfdən, postmodernistlər həmin yazıçıların əsərlərinə müəyyən istehza ilə yanaşırlar. Postmodernistləri daha çox U.Ekonun, X.Borxesin, R.Bartın və başqa yazıçıların fəlsəfi əsərləri maraqlandırır.

3. Kompüter texnologiyaları və onların ictimaiyyətlə yaratdığı əlaqələr artıq müasir dövrün reallığına çevrilmişdir. İnternetin hədsiz-hüdüdsüz imkanlarından bəhrələnərək, ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənət sosial varlığın çoxsaylı sahələrini əhatə edib və özünün “işarə” mahiyyətini və “oyunbaz” təbiətini dərk edir. Rus postmodernist yazıçılarının əsərləri bir çox hallarda elmi tərəqqi prosesinə üzvi şəkildə daxil edilir. (Məsələn, V.Pelevinin postmodernist üsulları kompüter oyunlarına və başqa fərqli informasiya texnologiyalara əsaslanır). Lakin, postmodernistlərin əsərlərinin texnogen aləmlə ilə əlaqədə olmasının mənfi cəhətlərinə göz yummaq düzgün olmazdı. Belə ki, bəzi postmodernist yazıçıların qələmi altında avtomatlaşdırılmış və simasız ədəbi qəhrəman yaranır.

Tanınmış sosioloq K.Yaspers bu haqda belə yazırdı: “Bu cür “maşınlaşmanın” nəticələri mexaniki “yazının” üstün olmasından irəli gəlir. İnsan artıq xam malın əlavəsinə çevrilir və həmin “xam mal” məqsədyönlü şəkildə təkmilləşdirilməli, onun üzərində ciddi iş aparılmalıdır. Buna görə,

əvvəl vahid mənanın daşıyıcısı, substansiyası olan İnsan, indi artıq həmin mənanın vasitəsinə çevrilir”¹⁶

4. “Yaddaş substansiyası”, daha dəqiq, keçmiş haqqında nostalji hissi. Bu cəhət A.Bitovun və B.Yevseyevin yaradıcılığında xüsusən nəzərə çarpır. Bu iki yazıçının yaradıcılığında XIX əsr rus klassiklərinin motivləri aşkar duyulur və “Gümüş əsrin” modernizmi haqqında dərin xatirələr bərpa edilir. Bununla bağlı N.Berdyavin, V.Solovyovun, N.Fyodorovun, V.Brüsovun adları da dönə-dönə çəkilir. Lakin, həmin söz ustalarının, yazıçıların əvvəlki, əzəli mətni artıq parodiyaya, təqlid olunmağa məruz qalır.

5. Müasir dövrün bəzi tədqiqatçıları (S.Timina, N.N. Kyakšto, və b.) rus ədəbi postmodernizminin gizli (latent) dövrü haqqında diskussiyalar aparırlar. Keçmiş dövrün sərt senzurasına istinad edərək, həmin tədqiqatçılar “rus sərxoşluğu” və bu kimi bir çox qadağan edilmiş mövzuların meydana gəlməsi haqqında yazırlar. (Məsələn, V.Yerofeyev, “Moskva-Petuşki” poeması). Saşa Sokolovun romanlarında anti-demokratik Rusiyada siyasi azadlığın əslində olmaması subyektiv şəkildə izah olunur.

6. Rus postmodernizminin “oyunbaz” təbiətinə malik olması, onun üstünlük təşkil etməsi müəyyən edilir. Bununla bağlı alleqoriya dilindən geniş istifadə edilir, müxtəlif dövrlərə aid klassika və rəmzlərin qeyri-adi vəhdəti yaranır, üslub sistemlərinin “qarışdırılması” müşahidə olunur. Həmin prosesə sonralar “oyun pastışı” adı verilmişdi. Bu üsul, yəni mətnin süni şəkildə hissələrə ayrılması, postmodernistlər üçün “hazır, hərəkətsiz, və artıq bu səbəbdən estetik, və daha geniş - mədəni mənalarmın - mexaniki dolanmasını ifadə edir”¹⁷

Üçüncü paraqrafta rus və Azərbaycan postmodernizminin xarakteroloji xüsusiyyətləri təqdim olunur. Bunların sırasında ara epizodlarının olması, uzunluqlar, adların, soy adlarının “reyestri” yaxud ikinci dərəcəli hadisələrin, faktların, halların təkrarən sadalanması və başqa xüsusiyyətlər göstərilir. Postmodernist yazıçıların hər bir iyerarxiyaya qarşı çıxış etməsi və mülahizələrin nisbi olmasının onlar tərəfindən xüsusən vurğulanması da qeyd edilir.

Əksər rus postmodernistlərin fikrincə həqiqət prinsipial olaraq dərk olunmazdır. “Müəllifin ölümü” kimi yazı xüsusiyyəti də məhz bu cəhətdən irəli gəlir. Bu özgə mətnlərin “zor gücü ilə mənimsənilməsi”, yəni bir tərəfdən çoxlu sitatların gətirilməsi, digər tərəfdən müəllifin və qəhrəmanın

¹⁶ Yaspers K. Müasir texnika. Qərbdə yeni texnokratik müharibə. M. Progress, 1986, s. 245.

¹⁷ Mamardaşvili M. Mən fəlsəfəni necə dərk edirəm? M., Progress, 1990, s.145.

arasında səddlərin qeyri dəqiq olması deməkdir. Hər iki halda, yazının yaradıcı deyil, yalnız iradəsiz, asılı vasitəçi olması bəyan edilir.

Qeyd edilən xüsusiyyətlər, müasir rus yazıçılarının yaradıcı təfəkkürünün sosial və mədəni paradigmasını sözsüz ki, ciddi şəkildə dəyişmiş, oxucu auditoriyasına təsir göstərmişdir. Bununla yanaşı, tədqiqat prosesində həmin xarakteroloji xüsusiyyətlərin Azərbaycan ədəbi postmodernizmi ilə sıx əlaqədə olması da üzə çıxır.

Tədqiqatda qeyd edilir ki, rus postmodernizmi ilə müqayisədə, Azərbaycan postmodernizmi daha “gənc” ədəbi hadisədir, və bu səbəbdən onun norma və qaydaları indiyə qədər dəqiq şəkildə formalaşmamışdır. Odur ki, Kamal Abdullanın və bir sıra başqa postmodernist yazıçıların ikinci fəsildə tədqiq olunan əsərlərini yeni dövr ictimai-ədəbi durumunun aydın və dəqiq əlaməti hesab etmək düzgün olmazdı.

Bələliklə, XX-XXI əsrlərin kəsişdiyi dövrdə rus postmodernizminin (sadalanan bütün xarakteroloji xüsusiyyətləri ilə təsiri) artıq Azərbaycan ədəbiyyatında da hiss olunur. Lakin, Azərbaycan ədəbiyyatında postmodernizmin cəhətləri və əlamətləri nisbətən gec formalaşdığına görə, Azərbaycan reformator yazıçıları yenilikçi bədii formaların axtarışındadır. Bu çox mürəkkəb və böyük zəhmət tələb edən prosesdir. Buna baxmayaraq, çox cəsarətli və əsl yenilikçi mahiyyətli əsərlər artıq mövcuddur, və axtarışlar sözsüz ki davam edir.

Bu baxımdan Ziya Səfərbəyovun “Lənətlənmiş dünyam”, Lev Əsgərovun “Xüsusi əlamətlərə malik deyil”, Aytən Aqşının “Sınıq şüşələr üzərində vals” kimi əsərlərin təhlili böyük maraq kəsb edir. Postmodernist ədəbiyyatının ənənələrini artıq İ.Fəhmi, H.Hərisçi, A.Məsud, E.Hüseynbəyli kimi yazıçılar müvəffəqiyyətlə davam etdirir. Onların əsərlərində (“Quzğun yuvası”, “Çənlibel tülkü”, “Akvarium”, “Aktrisa”, “Bakı haqqında kollaj” və b.) rus və Avropa postmodernizmi üçün səciyyəvi olan əlamətlər artıq aşkar nəzərə çarpır.

Postmodernist ədəbiyyatının yeni əlamətlərinin tətbiqi, sözsüz ki, daxili çəkişmələr və ziddiyyətlər olmadan mümkün deyildi. Məsələn, Çingiz Abdullayev son illərdə “Литературный Азербайджан” (“Ədəbi Azərbaycan”) jurnalında çıxışlarında, dərc etdiyi məqalələrdə “alternativ nəsrin” milli nümayəndələrini salamlayır, onları dəstəkləyirdi. Bədii tərcümə sahəsində mütəxəssislər - Azər Mustafazadə, Səyavuş Məmməd-zadə, Etimad Başkeçid, Kamran Hacıyev və başqaları həmin əsərləri məmnuniyyətlə rus dilinə tərcümə edir.

Eyni zamanda, Anar Yazıçılar İttifaqının qapalı iclaslarında bir qayda olaraq, bu cür əsərlərin, ədəbiyyatın əleyhinə çıxış edir. Yaradıcılığının ilkin mərhələsində olduğu kimi, Anar bu gün də ənənəvi realistik yazı üslubunun tərəfdarı olaraq qalır. (“Gecə düşüncələri”, 2015). Eyni zamanda, Anarın özünün şəxsi fikrinə zidd olaraq tənqidçi Salidə Şərifova onun “Ağ qoyun, qara qoyun” hekayəsini maddi aləmi “insanlaşdırdığına” görə “postmodernist təfəkkürün təzahürü” hesab edir.¹⁸ Yəni, bu fakt nə qədər ziddiyyətli görünmə də, mövcuddur, həqiqətə uyğundur.

Ramiz Əkbərin ilk hekayələri, Məmməd Orucun “Ümid” hekayəsi, Saday Budaqlının “Yol söhbəti”, Mahir Krayevin “Polkovnik” əsəri də bu baxımdan çox böyük maraq doğurur. Adı çəkilən əsərlərin hər birində müəyyən, çox spesifik, Azərbaycan tənqidinin əvvəllər toxunmadığı mövzular vurğulanıb.

Belə ki, həmin əsərlərin bəzilərində sovet dövrünün ştampları təqlid edilir və zahirən çox sadə görünən, heç bir qeyri-adiliyi ilə diqqəti cəlb etməyən qəhrəmanlar yüksək amal sahibi, faciəvi əzəmətə malik insan kimi təqdim olunur. Bəzən isə, ətrafdakı insanlara nifrət həmin qəhrəmanların xarakterində olan müsbət cəhətləri kölgədə qoyur. Azərbaycan postmodernist yazıçılarının hekayələr toplusuna yazdığı ön sözdə Telman Cəfərov (Vəlixanlı) bu sahədə aparılan tədqiqatları “mədəniyyətlər arası dialoq” adlandırır, onların zamanın tələbi hesab edir.

Sadalanən hekayələrin müəllifləri Azərbaycanın gənc yazıçı nəslinə mənsub olduğuna görə, onların hələ ki kifayət qədər təcrübəli olmaması da vurğulanır. Lakin, bütün çətinliklərə baxmayaraq, Azərbaycan postmodernizmi mövcuddur, inkişafdadır, o artıq öz mövqeyini təsdiq edib və oxucu qəlbinə yolunu açmaqdadır.

Azərbaycan ədəbiyyatında postmodernist hərəkat öz spesifik xüsusiyyətlərinə malik olan vahid və bütöv tarixi-fəlsəfi konsepsiya kimi hələ tam şəkildə formalaşmamışdır. Lakin, əzəli təməl güclü olduğundan, bu sahədə gələcək inkişaf da ümidverici görünür. Belə ki, Azərbaycan 1991 ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra milli ədəbiyyatda bir sıra ədəbi əsərlərdə realizm artıq əvvəl malik olmadığı cəhətlər əldə edir. Sözsüz ki, həmin əsərləri sırf postmodernist əsər adlandırmaq düzgün olmazdı. Eyni zamanda, məhz həmin əsərlərdə təfəkkürün yeni səviyyəsi artıq aşkar nəzərə çarpırdı.

¹⁸ Şərifova S. Çağdaş Azərbaycan postmodern romanı. Bakı, “Elm və təhsil”, 2015, s.102.

Dissertasiyanın II fəslı “Boris Yevseyevin və Kamal Abdullanın yaradıcılığı Avropa postmodernizmi poetikasının öyrənilməsi baxımından” (B.Yevseyevin “Romancıq” və “Yurod”, Kamal Abdullanın “Yarımqıq əlyazma” və “Sehrbazlar dərəsi” əsərləri əsasında) adlanır. Bu fəsil dörd paraqrafdan ibarətdir. Dissertasiya tədqiqatının “ağırlıq mərkəzi” də məhz ikinci fəslə düşür.

Məhz bu səbəbdən də ikinci fəsil daha həcmlidir və struktur cəhətdən fərqli şəkildə qurulub. Yəni, ikinci fəsil bütövlüklə Boris Yevseyevin və Kamal Abdullanın əsərlərinin müqayisəli təhlilinə həsr olunmuşdur. Yazıcıların seçimi hər iki müəllifin əsərlərində postmodernizmin bədii xüsusiyyətlərinin daha qabarıq şəkildə əks olunması ilə bağlıdır.

Birinci paraqrafta B.Yevseyevin və Kamal Abdullanın yaradıcılığı haqqında ümumi və qısa məlumat verilir. Həmçinin göstərilir ki, bəzi filoloqlar artıq bu gün B.Yevseyevin yaradıcılığına müraciət etdikdə, yazıcının ən müxtəlif cərəyan və axınlara mənsub olduğu qeyd edirlər. Ondan əlavə, mütəxəssislər bir məqamda həmrəydirilər - Avropa postmodernist yeniliklərinin dərinliyində sırf rus neomodernizm formalaşmaqdadır. Rus neomodernizmi isə məhz xristian və moralist xarakteri daşıyır.

Məsələn, tanınmış tənqidçilər P.Nikolayev və A.Turkov B.Yevseyevin nəsrini klassik realizmə aid edir; T.Qoriçeva mürəkkəb fəlsəfi düşüncələrdən pravoslav xristianlığın əsas əhkamlarına aparan yollardan söhbət açır; L.Bejin B.Yevseyevi “ornamental neorealizmin” parlaq nümayəndələri sırasına daxil edir; S. Vasilenko “yeni realist” hesab edir; İ.Rostovtsev B.Yevseyevi “sırf romantik” adlandırır, L.Zvonaryova B.Yevseyevi hiperrealizm nəzəriyyəsinin müəlliflərindən hesab edir.¹⁹

Göründüyü kimi, fikirlər çoxdur, fərqli və ziddiyyətlidir, lakin onların hamısının işlənməyə haqqı var. Bu tam məntiqidir, çünki, subyektiv da olsa, həmin nəzəriyyələr “yeni rus nəsrı”nin parlaq nümayəndəsi olan B.Yevseyevin istedadının ən fərqli cəhətlərini üzə çıxarır.

B.Yevseyevin konkret əsərlərinə-məsələn “Yurod” və “Romancıq” əsərlərində də tənqidin münasibəti birmənalı deyil. Bu əsərlərlə bağlı məlumatın azlığı da tədqiqatın aparılmasına çətinliklər törədir. Yəni, burada paradoksal vəziyyət yaranıb: B.Yevseyevin əsərləri minilliyin ilk illərində çox populyar olmasına baxmayaraq, onun yaradıcılığına monoqrafik tədqiqatlarda yer ayrılmamışdır.

¹⁹ [https://yandex.ru/yandsearch?&clid=2186617&text=BorisYevseyevin yaradıcılığı](https://yandex.ru/yandsearch?&clid=2186617&text=BorisYevseyevin%20yaradıcılığı).

Ondan əlavə, B.Yevseyevin yaradıcılığı haqqında hətta xüsusi elmi məqalələr də yox dərəcəsindədir. Yəni, şərh xarakterli bir neçə çıxışdan və İnternetdə yerləşdirilmiş kiçik müsahibədən başqa yalnız Alla Bolşakovanın “Boris Yevseyevin nəsrinin fenomenologiyaları” məqaləsi diqqəti cəlb edir. B.Yevseyevin “kiçik janrdə” yaranan əsərlərə gəldikdə isə, onlara tənqid tərəfindən heç bir diqqət yetirilməmişdir. Dissertasiyanın ikinci fəslində adları çəkilən əsərlərin tədqiqatə cəlb edilməsinə səbəb də məhz bu məqam olmuşdur.

Yenilikçi cərəyanlar (modernizm, neorealizm və b.) nümayəndələrinin sırasında Kamal Abdulla xüsusi yer tutur. Azərbaycanda postmodernizm yaradıcılığında ən tutarlı sözü məhz Kamal Abdulla demişdir. Kamal Abdullanın roman və povestləri, o cümlədən “Yarımçıq əlyazma”, “Sehrbazlar dərəsi”, pyeslər toplusu və başqa əsərləri Azərbaycan ədəbiyyatında postmodernizmin fərqli formalarının təşəkkül tapmasını və inkişaf etdiyini təsdiq edir.

“Yarımçıq əlyazma” romanı az müddətdə dünya ictimaiyyətinin diqqətini cəlb etmiş və rus, ingilis fransız, türk, yapon, portuqal və bir çox başqa dillərə tərcümə olunmuşdur. “Yarımçıq əlyazma” romanı həm müəllifin vətəninə həm xaricdə geniş müzakirələrə səbəb olmuşdur. Fransada, Türkiyədə və başqa ölkələrdə əsərlə bağlı ciddi məqalələr dərc olunub.

2014 ildə Parisin nüfuzlu “L.Qarmattan” nəşriyyatı öz təşəbbüsü ilə fransız dilinə tərcümə olunmuş “Yarımçıq əlyazma” romanını nəşr etmişdi. Rus dilinə tərcüməyə gəldikdə isə, tanınmış ədəbiyyatşünas Lev Anninski onu “mahir tərcümə” kimi xarakterizə etmişdir.²⁰

Azərbaycanın görkəmli siyasətçisi və ictimai xadimi Asim Mollazadə qeyd edir ki, “Yarımçıq əlyazma” romanı xaricdə müasir Azərbaycan ədəbiyyatının ən aktual əsərlərindən biri kimi qəbul edilir. Daha sonra, A.Mollazadə yazır: “Mən Fransada, dünya mədəniyyətinin mərkəzlərindən biri olan Parisdə bu kitabın müzakirəsində iştirak edəndə, böyük iftixar hissi duydum. Rusiyada çıxan “Иностранная литература” (“Xarici ədəbiyyat”) jurnalının səhifələrində də həmin roman haqqında məqaləni mən həmin fəxr hissi ilə oxudum”.²¹

Bu paraqrafda həmçinin rus və Azərbaycan ədəbiyyatı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən, müəyyən göstərici kimi qiymətləndirilən əsərlərin tarixçəsi də təhlil olunub. Təhlildən məlum olur ki, bu əsərlərin yaranma şəraiti heç də eyni deyildi. Məsələn, B. Yevseyevin “Romancıq” əsəri rus

²⁰ Anninski L. “Qorqud, qopuzun hanı? // Ədəbi tənqid, 13 iyun, 2008.

²¹ www.utmn.ru/?showdoc=89

yazıçılarının postmodernizm cərəyanında yaratdığı bir sıra əsərlərin məntiqi davamıdır.

Rusiyada rəsmi ənənələrə “meydan oxuyan” ədəbiyyat hesab edilən bu cür ədəbiyyat nümunələri artıq keçmiş SSRİ dövründə, 1960 illərin əvvəlində yaranmağa başlamışdır. Həmin dövrdə insanlar ilk dəfə azad düşünmək və öz şəxsi fikrini sərbəst şəkildə izah etmək imkanını əldə etmişdilər.

“Yarımçıq əlyazma” romanı 2004-cü ildə işıq üzü görmüşdür. O zaman Azərbaycanda azad fikrin hüdudları XX əsrin son onillikləri ilə müqayisədə xeyli genişlənməmişdi. Ondan əlavə, “Yarımçıq əlyazma” romanının bir fərdi xüsusiyyəti də var. Romanın Kamal Abdullanın “Dədə Qorqud” eposuna həsr olunmuş monoqrafiyaları ilə bilavasitə əlaqəlidir. Boris Yevseyevin yaradıcılığında bu cür problem-mövzu asılılığı yoxdur.

İkinci paragrafda əsas diqqət təhlil olunan əsərlərin struktur xüsusiyyətlərində cəmləşdirilmişdir. “Romancıq” və “Yarımçıq əlyazma” əsərləri fərqli mövzularda yazılmış və milli tarixə həsr edilmiş əsərlərdir. İlk baxışdan hər iki əsər müqayisəedilməz görünür. Lakin, bizim məqsədimiz əsərlərin dərinliklərində olan oxşarlığı mümkün qədər üzə çıxarmaqdan ibarətdir. Təhlil nəticəsində ümumi cəhətlərin fərqli cəhətlərdən daha çox olması üzə çıxır.

Həmin məqsədə çatmaq üçün biz müqayisələri bir neçə süjet-kompozisiya xətti üzrə aparmağı üstün tutduq. Yəni, müqayisələr əvvəlcə janr səviyyəsində, sonra da ideoloji səviyyədə aparılır. Belə olduğu halda, A.P. Çexovun sözləri ilə desək, əsas diqqət “hər ayrı və konkret hadisənin fərdiləşdirilməsində” cəmləşir.

Ondan əlavə, müqayisə dövr müxtəlifliyini, hər bir dövrün siyasi durumunu göstərməklə aparılır. “Romancıq” və “Yarımçıq əlyazma” əsərlərində tarixi dövr tam aydınlığı ilə göstərilir. Daha sonra, müqayisə tematik xətt üzərində aparılır. Həmin müqayisəyə artıq B.Yevseyevin və K.Abdullanın yaradıcılığında olan mürəkkəb, bəzən hətta əcaib görünən motivlərin “çarpaz” şərhə daxil edilir.

Nəhayət, müqayisələr leksik-semantik xarakterli oxşarlıqların üzə çıxarılması ilə sona yetir. Onların arasında müxtəlif planlı “üslub qatlarının” yerdəyişməsi, həmin qatlarda dialektizmlər, xalq şivəsinin və bir sıra başqa ənənəvi elementlərin tipləşdirmə təzahürü kimi işlənməsi araşdırılır.

Sözsüz ki, əsas problem ümumiləşdirilmiş sxem şəkildə təqdim olunur. Lakin, bizim fikrimizcə, işçi fərziyyəsi kimi o həm qanunauyğundur həm də ən mühüm tematik oxşarlıqların müəyyən edilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. B.Yevseyevin əsərləri əsasında nəzəri (janr) səviyyəsində üç dayaq məfhumu seçilmiş və əsaslandırılmışdır:

- 1) gənclik məhəbbətinin hekayəti;
- 2) kiçik musiqi əsərinin nümunəsi;
- 3) doğma ocaq, ata-ana yurdu, vətən həsrəti mövzusunda yazılan orijinal esse (A.Hacıyevin terminologiyasına görə doğma ev xronotopu).

B.Yevseyevin “Romancıq” əsərinin digər mətn fraqmentləri də həmin model üzrə təhlil olunur. Həmin sxem Kamal Abdullanın “Yarımqıç əlyazma” əsərinin təhlilində də tətbiq olunmuşdur. Məsələn, “Yarımqıç əlyazma”da zahiri kompozisiya forması arxasında üçhissəli formaya salınmış bəzi ümumi motivlər gizlənilir. (“Romancıq”da olduğu kimi).

“Yarımqıç əlyazma”da üç əsas hissə ayrıca fəsilər şəklində təqdim olunur. Bu hissələr bir birini əvəz edir, lakin əsas ideyanın ifadə edilməsinə mane olmur. B. Yevseyevin əsərində müəllif hekayəsi musiqi təlimi vermək cəhdindən başlayır. Sonra, təhkiyə sevgi mövzusunda, daha sonra-tərcümeyi-hala çevrilir (məsələn, qəhrəmanın tarixi vətəninə olduğu vaxt).

B.Yevseyev pastiş üsuluna dönə-dönə müraciət edir. Mətnin sonuncu hissəsi əsərin əvvəlində təsvir olunan siyasi nəticələri və ümumiləşdirilmələri davam edir. Kamal Abdullanın romanı da həmin üsullarla səciyyələnir. Dədə Qorqudun qeydləri sanki ekspozisiyanı addayıb keçir və tədricən cinayət şahidlərinin sorğu-sualına çevrilir. Lakin, bu cür yerdəyişmələrə baxmayaraq, nəticədə, hər şey öz yerini tutur.

Bundan sonra söhbət artıq oğuz cəmiyyətinin siyasətinə yönəlir. B.Yevseyevin romanında arxa plana artıq musiqi keçir, onun yerini 1973-cü ilin siyasi hadisələri tutur. (Əslində, bu 1937-ci ilin repressiyalarına və onların acı nəticələrinə qayıdıq idi). “Yarımqıç əlyazma” romanında da Bayandur xanın əsl siyasi niyyət və məqsədi ilə müqayisədə dindirmə artıq demək olar ki, əhəmiyyətsiz bir işə çevrilir, çünki xanı yalnız öz doğma elinin çiçəklənməsi məsələsi narahat edir. Hər iki halda siyasi tarixdən sirtin açılması üçün bir vasitə kimi istifadə olunur.

Üçüncü paraqrafda iki əsərin strukturunun müqayisəli təhlilindən onlarda olan tematik səsleşməsi təhlil olunur. Həmin səsleşmənin təhlili Kamal Abdullanın romanında olan “orta qat”ın əsasında aparılır. Burada artıq yaşa dolmuş Şah İsmayıl xalqın gözündə sağ-salamat, yaşar qalmaq məqsədi ilə özünəoxşar hazırlamışdı. Lakin, yalançı şah Xızır zaman keçdikcə əsl şahın hökmünü kor-koranə icra edən insana çevrilir.

Kamal Abdullanın romanından bu mərkəzi fraqmentin təhlili B.Yevseyevin “Romancıq” əsəri ilə tematik “səsleşmənin” təhlilinə keçməyə imkan yaradır. Rus yazıçısı da zaman daxilində sərbəst “səyahət” edir, və lazım olduqda oxucunun nəzərinə XVIII əsrdən müasir dövrə qədər

Novorossiya tarixində baş verən hadisələr haqqında maraqlı məlumat çatdırır. Lakin bu məqamda prinsipial fərq də var.

Belə ki, B.Yevseyev qarşısına öz şəxsi tərcümeyi-halının əsas mərhələlərini təsvir etməklə gənclik nöqsanlarının özündə kökünü kəsmək məqsədini qoyur. Burada keçmiş bir yardımçı fon kimi göstərilir, bu da yazıcının əzəli rus köklərinə malik olmasını bir daha təsdiq edir. Buna görə, “Romancıq”ın kollaj formasına sığmayan özünəməxsus izahı da əsərin hissələrinin qeyri-adi ardıcılığına uyğun şəkildə təqdim olunub.

“Yarımçıq əlyazma”da şəxsi başlanğıc yoxdur, buna görə vəziyyət bir qədər fərqlidir. Kamal Abdullanın fikrincə mənəviyyat tarixi kateqoriyadır və ona ehtiyatla yanaşmaq lazımdır. Mənəvi prinsiplər hər bir dövrdən dövrə dəyişir və real hökmdarın əfsanəvi şəxsiyyətlə əvəz edilməsi də həmin fikri təsdiq edir.

İlk baxışdan hər iki romanda qatlar qarma-qarışıq və nizamsız qurulub. Lakin, tədqiqatdan artıq məlum olur ki, B.Yevseyevin və K.Abdullanın yaradıcılığında belə hallar eynən baş verir, çünki tarixi keçmiş və müasir dövr vahid ideya ilə birləşir. Bu da R.Bartın “Mifologiya” kitabında təqdim etdiyi klassik sistemdən fərqli, tam yeni tezis təsdiqinə gətirib çıxarır. Həmin kitabda qeyd edilir ki, tarixi əsərlərdə dövrlərin yerini dəyişməsi bütövlükdə postmodernizmin prinsiplərinə heç də zidd deyil, çünki postmodernizm normalarına görə müəllif canlı, reallıqda mövcud olan miflə deyil, onun “güzgü” əksi ilə işləyir.

Yəni, R.Bartın fəlsəfəsinə uyğun olaraq artıq mif özünün standart parametrlərini irəli sürür, lakin yeni mətnin yaranması prosesində həmin parametrlərin mənası artıq tanınmaz şəkllə düşür. Başqa sözlə, mətnin daxilində olan hər bir ziddiyyət artıq başqasını törədə bilər və nəticədə bir çox hallarda cəfəngiyat əmələ gəlir.

B.Yevseyevin və Kamal Abdullanın yaradıcılığında bu cür hallar baş vermir. Dissertasiyada müəllif məhz həmin fikri təsdiq etməyi çalışır - rus və Azərbaycan yazıcısının romanlarında ikinci dəfə əks edilmiş mifin forması faktlarla sərbəst manipulyasiya deyil. Əksinə, bu forma müasir dövrün bir çox problemlərini tarixi nöqtəyi-nəzərdən həll etməyə imkan verir.

İdeyaların bir zəncir xətti başqa xətləri sıxışdırıb, aradan çıxarır. Təsadüfi deyil ki, Lev Anninski Kamal Abdullanın romanını “paralel dünyaların aramsız sayrışması” adlandırmışdı.²²

²² Abdullayev K.M. Yarımçıq əlyazma. Roman. M. “Xronikyor” (Xronikaçı) Nəşriyyat evi, 2006, s.3.

L. Anninski əlavə etmişdir ki, vaxtıkən əfsanəvi rəvayəti meydana gətirən cəmiyyət artıq mövcud deyil. Buna baxmayaraq, “dərkedilməz mətləblərə” girişi yalnız bir neçə süjet xəttinin kəsişməsində tapmaq mümkündür.

İdeyaların bu cür “zənciri” “Romancıq”da da var, və zaman-məkan dəyişiklikləri də onun əsasında baş verir. Lakin zahirən bir birindən uzaq olan tarixi dövrlər nə nizamsızlıq nə kollaj təəssüratı yaratmır. Əslində, rus və Azərbaycan ədəbiyyatında B.Yevseyevin və Kamal Abdullanın simasında ən cürətli və yenilikçi eksperiment baş vermişdir. Hər iki müəllif öz mövqeyini əsaslandırmaqla yanaşı zamanın bir qatını başqa qatına keçirir.

Dördüncü paraqrafda leksik-semantik xarakterli müqayisələr təqdim olunur.

Adı çəkilən əsərlərdə üslub qatlarının yerinin dəyişməsi müşahidə olunur. Bu xüsusiyyət avtoreferatın giriş hissəsində artıq qeyd edilmişdir və “pastiş” adı ilə tanınır. K. Abdullanın qəhrəmanları bəzən eyni səhifədə, eyni sintaksik dövrdə həm kobud həm ədabaz olmağı bacarır.

“Romancıq”ın intermətninə də tələbə folkloru eynilə daxil edilir. B.Yevseyevin intermətnliliyi əsərin bədii məğzinə üzvi şəkildə salınır və rus yazıçısının ideyasına mane olmur, əksinə, onu genişləndirir. İntermətnlilik maksimal dərəcədə şarj şəklinə salınsa da, yenə də siyasi funksional leksika çərçivəsində saxlanılır. Həmin leksika danışıq-məişət üslubu ilə əcaib formada qarışdırılıb və ona arqo və gənclərin slenq ifadələri və sözləri də əlavə edilir.

Bu paraqrafında siqnalizator sözlərinin roluna və fəaliyyətinə də böyük diqqət ayrılır. “Romancıq” əsərində belə sözlər çoxdur və bu sözlərin gizli mənasını yalnız ümumi dil əhatəsində dərk etmək mümkündür. Daha konkret desək, həmin sözlər süjet məğzinə alleqorik sözlər və sabit ifadələr kimi daxil edilir.

Bəzən belə sözlər sirrlə əhatə olunur və həmin sirri açmağı B.Yevseyev öz oxucularına həvalə edir. “Yarımcıq əlyazma” əsərinə gəldikdə isə, Lev Anniski hesab edir ki, bu əsərdə “sözlər nəzərdə tutulan mənadan bir qədər fərqli yaxud tam fərqli mənə daşıya bilər ya da reallıqda olmayan mənada işləyə bilər.”²³

²³ Abdullayev K.M. Yarımcıq əlyazma. Roman. M. “Xronikyor” (Xronikaçı) Nəşriyyat evi, 2006, s.6.

Daha sonra, ümumiləşdirilmiş formada L. Anninski söyləyir ki “Kamal Abdullanın bədii aurası onun sözlərinin sehrindən irəli gəlir”.²⁴

“Yarımçıq əlyazma”da həqiqətən “sirr”, “yuxu”, “ simvolik daş” və bu kimi sakral mənə daşıyan başqa sözlər dönə-dönə təkrar olunur.

Paraqrafın sonunda B.Yevseyevin “Yurod” və K.Abdullanın “Sehrbazlar dərəsi” əsərlərində qısa müqayisəli təhlili aparılır. B.Yevseyev öz əsərində mühüm ideya ifadə edir - müasir dünya laqeydlik və infantilizm xəstəliyinə düşər olub. Hər bir cəmiyyət tarixi böhran mərhələsini – yəni insanların özü-özü ilə və qəm-qüssəsi ilə baş-başa qaldığı ağır günlərini yaşayır. Belə dövrdə insan yanlış məsləklər və əqidələr sistemi ilə təskinlik tapır və nəticədə əvvəlki yüksək mənəvi dəyərlərin çoxunu unudur.

Bəşəriyyət inamsızlığın çox ağır mərhələsinə, yəni ən sadə insanpərvərliyin, əbədi məfhumların artıq tükəndiyi vaxta qədəm qoyub. B.Yevseyevin fikrincə belə dövrdə insanlar “azad iman” əldə etməlidir, və həmin iman L.Tolstoyun bəyan etdiyi “insanın qəlbindəki Tanrı” olmalıdır. B.Yevseyevin bu fikri təkcə “Yurod” povestində deyil, yuxarıda sadalanan başqa əsərlərində də səslənir. Yazıçı son dərəcə ciddi və dərin fikri dönə-dönə vurğulayır-imana gəlmədən dəyərli, mənalı həyata qayıtmaq mümkün deyil.

Yurodun günü psixiatriya müalicəxanasında keçir. Yazıçının fikrincə, dəlixananın divarları arxasında olan dünya, orada keçən həyat ruhi xəstələrin və onlarla ünsiyyətdə olan həkimlərin mövqeyini dəqiq şəkildə əks edir. Nə qədər paradoksal olsa da, xəstəxana həyatı paytaxtın real, coşub-daşan həyatı ilə qarşı qarşıya qoyulmur, əksinə, həmin həyatı davam edir və müasir Rusiya cəmiyyətinin müəyyən təbəqələrinin dünyagörüşünü, ideologiyasını öz davranışında əks edir.

Kamal Abdullanın “Sehrbazlar dərəsi” romanı realizm prinsiplərindən uzaqdır. Mətnə əlavə şərhə ehtiyacı olan mifoloji reminissensiyalar və terminlər işlənir. Burada bir çox fantastik elementlər, gizli ifadələr oxucudan gizli qalır.

Tədqiqatda həmçinin göstərilir ki, bədii materialın təqdim edilmə forması tam fərdi xarakter daşıyır. Belə ki, B.Yevseyevin “Yurod” povestində oxucu “xəstə” cəmiyyətin böhran vəziyyətinə təbii və qanunauyğun reaksiyası ilə rastlaşır. Mətnə acı istehza, satira, yumor, qəribəliklər, karnaval və klounada elementləri, ənənəvi dəyərlərə rişxənd etmə üstünlük

²⁴ Abdullayev K.M. Yarımçıq əlyazma. Roman. M. “Xronikyor” (Xronikaçı) Nəşriyyat evi, 2006, s.7.

təşkil edir, çünki həqiqəti axtaran baş qəhrəman rolunda dəlisov insan-yurod çıxış edir.

“Yurod” əsərində şəffaf müəllif ideyası süjeti arxa planda qoyur. Özü özlüyündə süjet bizim sübut və dəlillər sistemində praktiki olaraq iştirak etmir. Əsərin postmodernizmə yaxınlığı da məhz “süjetsizliyindən” irəli gəlir. Kamal Abdullanın “Sehrbazlar dərəsi” isə, əksinə məharətlə qurulmuş süjeti ilə diqqəti cəlb edir.

Kamal Abdullanın əsəri yazıcının müasir linqvistika, fəlsəfə, tarix, mifologiya, mədəniyyətşünaslıq sahəsində dərin biliklərə malik olduğunu təsdiq edir. Ondan əlavə, “Sehrbazlar dərəsi”ndə qəribəliyin yaxud dəlisovluğun heç bir işarəsi yoxdur. Keçmiş mifologiya vasitəsi ilə müraciət etməklə yazıçı müasir dövrün aktual problemlərini həll etməyə çalışır. Məhz bu səbəbdən roman dərin siyasi məzmun daşıyır.

Nəticədə aparılan tədqiqata yekun vurulur. Postmodernist düşüncə kontekstində B.Yevseyevin və Kamal Abdullanın yaradıcılığı assosiativ olaraq yenilikçi estetikanın qanun və qaydaları çərçivəsində qurulduğu vurğulanır. Hər iki yazıcının yaradıcılığı realizm və postmodernizm cərəyanlarının sintezi olduğundan, tematik xətlərin ayrılıqda təhlil olunması məqsədəuyğun görünür.

Tədqiqatın nəticələri aşağıdakı məqalələrdə çap olunmuşdur:

1. Постмодернизм как художественное явление // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri (Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi). Bakı: Mütərcim, 2007, №7 s.156-160

2. Тенденции постмодернизма в творчестве Умбэрто Эко («Имя розы») // Elmi xəbərlər (Elmi məqalələr toplusu). Bakı: ADU, 2008, № 3, s.285-290

3. Феномен юродства в одноименной повести Бориса Евсеева в сопоставлении с классическим типажом русской литературы // Filologiya məsələləri. Bakı: Elm və Təhsil, 2009 № 10, s.471-481.

4. Роман «Долина Кудесников» Камала Абдуллы как выражение мифо-поэтического мышления автора // Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri III Respublika Elmi Konfransının Materialları. Bakı: ADU, 2010 № 3, s.233-237

5. Об ассоциативной переключке мотивов в творчестве Б. Евсеева и К. Абдуллы // Intercultural relations society. Tbilisi: 2012, № 18, s.77-81

6. Черты постмодернизма в «Романчике» Б.Евсеева // Pedaqoji Universitet Xəbərləri. Bakı: ADPU, 2013 №1, s.298-302

7. К вопросу о «магии слов» в «Неполной рукописи» К.Абдуллы // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: Mütərcim, 2013, №1, s.187-190

8. Постмодернизм в азербайджанской литературе // Вестник. КГУ им. И.Арабаева. Министерство Образования и Науки Кыргызской Республики, 2016

**POSTMODERNISM IN MODERN LITERARY PROCESS
(on material of Russian and Azerbaijani literature)**

Summary

Dissertation consists of introduction, two chapters, conclusion and bibliography.

The introduction deals with the urgency, the object and subject of the work, main purpose and tasks, its scientific newness, theoretical and practical significance, as well as methods and sources.

The first chapter called “Postmodernism in the historical and theoretical coverage” consists of three paragraphs. The basic setup directions are dealt with, the chronology of functioning term in science and literature are established.

The second chapter called “Boris Evseev’s and Kamal Abdulla’s creativity in the aspect of the study of the poetics of European postmodernism (based on the works of “Romanchik”, “God's fool”, “Incomplete manuscript” and “Valley of magicians”)” consists of four paragraphs. These works of Russian and Azerbaijani postmodernism are studied in comparative aspect. These kind of analyses define individual peculiarities of both writers’ creativity from one side and study similar and different features in their creativity from other one.

Çapa imzalanıb: 25.03.2016.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru